

ШЫН

№ 87
(17731)

2009 чылдың
август 4,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ДОЛБАННАЛГАН КЫЗЫЛ-ТАЙГА КӨРҮП ТУРДА...

• Наадым байырлалындан фоторепортажтар •

2009 чылдың Наадымын эрттирер эргени чаалап алган Сут-Хөл кожуунче халдып ор бис. Бо-ла болгай ыры-шүлүкте алдаржаан, ат-сураглыг Хемчик. Шапкын Хемчиктин шимээн-дааштыг чалгыглары аалчыларын өөрүшкүлүү-биле уткуп, улам аян кирген, төнмөс ырын улаштыр-бышаан...

Хемчик көвүрүүн кежи келиривиске оргкомитеттин төлээлери эрткен машина-балгат бүрүзүн демдегеп, Наадымче

эрттирилгени үлөп турар болду. Дорт-ла Өглер хоорайжыгажынче халдып чедерин сүмеледилер.

Суг-Аксы каас-шиник дериттинген. Бажыңнары өңгүр, чараш кылдыр чугай-латтынган. «Наадымче кирип моорлаңар!», «Наадымның киржикчилеринге сүт-хөлчүлөрдөн изиг байыр!» дээн плакат, лозуннар болгаш каш янзы бичии тукчу-гаштар салгын-сырынга киискип, аалчыларны уткуп тур. Аът-хөлдүг, машина-

балгаттыг арат чон-даа эмгежок.

Кожуун төвүн эрттир халыткаш, Кара-Чыраа суурже халдып ор бис. Хемчик эринде кайгамчык улуг, делгем, ногаан шыкта ак-ак өглер бо көстүп келди. Бөгүн мында бүгү республиканың кожуун, сумуларының төлээлери, мурнакчы малчыннар Наадым байырлалынче «көжүп» келгени бо-дур. Ак туман-думаалыйын эштип алган ыдыктыг Кызыл-Тайга өөрүшкүнүң карак чажын тудуп шыдаваан

душтук кыс дег, «ыглай» кааптып — дымырааш чазын чаай каап, бирде-чайынналдыр хуннээрэктеп-хүлүмзүрү кааптып, арат-чонун уткуп тур. Чаашкын соонда Кызыл-Тайганың шырай-арны улам арыг, чараш апарып, долбанналып көстүп туру. Төрээн Тывавыстың база бир онза чараш бо кызыл тайгазын кижичоргаарал болгаш магадал-биле көрүп ханмас-тыр. Эки хуннүң мендизи-биле, ыдык Кызыл-Тайга!

АЖЫК ДЭЭР АДААНДА «ТӨГЕРИК СТОЛ»

Июль 29. 2009 чылдың республика чергелиг Наадым байырлалын Сут-Хөлдүң Суг-Аксы болгаш Кара-Чыраа аразында чыдар улуг шыкка, Хемчик хемниң эринге, кайгамчыктыг каас-чараш черге эрттиргени солун база көрүштүг болган. Хөй улус-чоннун чыгып, улуг байырлыг хемчегни маңаа эрттирери-биле бо черни шилип алганы эптик кончуг.

Июль 29-тун хунунде Наадым-2009-ту чырыдары-биле бистин солуннун бөлүк журналистери Суг-Аксы суурже эртежи-ле айттанып-канывыс эки болган, чүге дизе бис аңаа чеде бээривиске-ле улуг шыкка өг хоорайжыгажының кидис өглерин кожууннар колдуунда тип алган, аштанып-чемненип, изиг-ханнаар хойларын дөгөргөн, чымыштыг болду. Ийи талазындан суг-биле бүзээлеттинген шыкче шагдаа ажылдакчылары кайы хамаанчок машина-балгатты-даа эрттирбес, ынчангаш ырактан өг хоорайының

чокка кайы-даа талага ажыктыг чугааны кылганнар.

Тес-Хем кожууннун чагырыкчызы Владимир Орус-оол малдын уксаажыдылганын шыңгы чорудары-биле Чазак чергелиг тускай комиссияны тургузарын саналдаан. База бир малчын кижичоргаарал социал байдальга хамаарыштыр айтырыгны көдүргөн. Бо үеде малчыннар боттарының кадыын быжыглап, янзы-бүрү курорт, санаторийлерге дыштаныр дээрге хөй акша чарыгдар болганындан ынаар-даа чоруп шыдавас, ынчангаш ол чарыгдалдарның оода 50 хуузу Тываның чазак-чагыргазы дуглажыптар болза, байдал черле чүгээртээр дээрзи билдингир. Малчын кижиниң ниитилелдин мурнунга социал эргебайдалын (статусун) шагдала күрүне деңнелинге көдүрүп, малчын кижиниң пенсиязын өстүрерин, күрүнеден тускай чиигелделерни хоойлу-дүрүм-биле алыр-даа болза, мынчага дээр бо айтырыг долузу-биле амыдыралга боттанмай, ам-даа ажык бооп артпышаан хевээр. Аңаа хамаарыштыр ТР-ниң Чазаның Даргазы кожуун чагыргаларына болгаш ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем, Күш-ажыл болгаш социал политика яамыларына бо шийтирлеттинмээн айтырыгны дораан өөренип көөрүн айтыпкан. Ээрбекте ховар мал элчигени азырап, тудуп турар 73 харлыг Алаш-оол Монгуш одар-белчири айтырыгга хамаарыштыр суму, кожуун чагыргаларын ону өөренип көөрүн дилээн. Бо хүнде Ээрбекте чурттакчыларның хуу малының баш саны 500 ажып турар, а малчынның бода малы 200 баш, ынчангаш чоок-кавы черлерде суур чурттакчылары боттарының малын тудуп туруп бергени-биле мал одар-белчири-биле эки хандыртпайн турар апарган. База бир «аарышкылыг» айтырыг — мал продукциязының саарылганын болгаш болбаазырадылганы ама-даа организастап шыдавайн тура-

Сут-Хөл кожууннун көдээ ажыл-агый эргелелиниң даргазы Анатолий Сарыглар: «Бо хире онза белекти алган Сут-Хөл кожуун оон-даа эки ажылдар бис!».

бараанын көөрге, сайзанакта ойнаарактар ышкаш. Каас-чараш өглерни көрүксээн, янзы-бүрү амдангы, чаагай аш-чемин чиксээн, сайгарлыкчыларның саткан чүүлдерин садып алыксаан болгаш усшеверлерниң хол-биле кылган кылыгыларының делгелге-садыглаашкынын сонуургаан кижичорүзү шыкче кирер эжиктин аксынга машинадан дүшкөш, ийи сумунун аразында орук дургаар хөлгелерин дес-дараалай чыскаалдыр тургузуп кааш, шыкче чадаг моорлап кирер дүрүмге чагыртыр.

Наадымның ниити организастыг айтырыгларына доктаавайн, садыг кылган кижилерниң майгыннарның, өг хоорайжыгажын, даргалар өглерин, байырлалдың айыыл чок чоруун хандырап чогуур албаннарның, культура ажылдакчыларының майгыннарын, өглерин,

болгаш одагларын аңгылап кааны кымга-даа шаптык болбайн, черле эптиг болганын демдеглекседим.

Бо чылгы малчыннар байырлалын республиканың Чазаның Даргазының, янзы-бүрү улуг эргедужаалдыг даргаларның, бөдүүн көдээ ишчилерниң, мал, чер ажыл-агыйын кылып чоруур чоннун идеккейжи киржилгези-биле байырлыг хемчеглерни эрттирериниң бетинде ажылчын хурал-ужуражылганы организаторлар эрттирген. Ажык дээр адаанга сериин арыг агаарлыг, көктүг-шыктыг Хемчик хемниң эринге болган «төгери-столдун» киржикчилери албан-езунун чурум-биле эрттирер хурал-суглааның дүрүмнеринге чагыртпайн, оон чаңчыл-езуздан уштунуп, бөдүүн малчыннар Чазак Даргазы, сайыгтар болгаш депутаттар-биле чаңгыс шыкка олуруп алгаш, ажыт-чажык

(Уланчызы 4-7-чи арынарда).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тываның Журналистер эвилелиниң 50 база тыва журналистиканың 85 чылы-биле массалыг информация чепсектериниң ажилдакчыларын шаңнаарының дугайында

Тыва журналистиканың хөгжүлдизинге салышкынны болгаш республиканың чаагай чоруу дээш хөй чылдарда үр-түңнелдиг ажилы дээш

Тыва Республиканың Ордени-биле

«Шын» солунуң редакциязы күрүне албан чериниң ниитилел-политиктиг килдизиниң редактору **Таан-оол Попанашович Хертекти** шаңнаар.

Тыва журналистиканың хөгжүлдизинге ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда чогаадыкчы ажил-чорудулгазы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

«Центр Азии» солунуң редакциязы КХН-ниң кол редактору **Надежда Мухарбековна Антуфьевага**; «Тываның ном үндүрер чери» күрүне бүдүрүлгезиниң редактору **Зоя Комбуевна Монгушка** тыпсыр.

Журналистика адырынга чедишкinnerи болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле

«Тыва» КТРК-ның корреспондентизи **Аяна Сергеевна Ламаны**;

«Тываның аныяктары» аныяктар солунуң редакциязы күрүне албан чериниң солун чыскаарының болгаш дизайн талазы-биле редактору **Римма Дадар-ооловна Монгушту**;

«Тыва» КТРК-ның программалар башкарыкчызы **Саяна Май-ооловна Ондуну**;

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунуң «Хемчиктин сылдызы» муниципалдыг солунуң кол редактору **Светлана Октековна Ооржакты**;

«Шын» солунуң редакциязы күрүне албан чериниң экономика айтырыгларының килдизиниң редактору **Сергей Дуганович Хертекти**;

«Тыва» КТРК-ның үн режиссеру **Мерген Монгушевич Шойданны** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 23 № 157

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Н.Б. Минчейни шаңнаарының дугайында

Полиграфия адырынга чедишкinnerи болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Тыва Республиканың күрүнениң «Тываполиграф» каттышкан бүдүрүлгезиниң дептер-лекчизи **Ноябрина Белек-ооловна Минчейни** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 23 № 158

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле Дарма Балжиннямны шаңнаарының дугайында

Тыва болгаш моол чоннарның аразында кожа-хелбээ харылзааларны, найыралды быжыглаарынга салышкынны база культура болгаш уран чүүл адырынга ачы-хавыязы дээш **Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле** Моолдун Урянхай хаанар төвүнүн баштыңы **Дарма Балжиннямны** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 23 № 160

Тыва Республиканың аграр эртемниң 75 чыл юбилейин таварыштыр Россияның көдээ ажил-агый эртемнериниң академиязының Сибирь салбырының Тываның көдээ ажил-агый эртем-шинчилел институтунун ажилдакчыларын шаңнаарының дугайында

Аграр эртемни хөгжүдеринге чедишкinnerи болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле

Мал чеминиң бүдүрүлгези болгаш чер ажилының килдизиниң улуг эртем ажилдакчызы **Татьяна Федоровна Жарованы**;

Селекция болгаш үрезиннер-биле ажил килдизиниң улуг эртем ажилдакчызы **Раиса Романовна Ламажапты**;

Россияның көдээ ажил-агый эртемнериниң академиязының Сибирь салбырының болгаш аспирантура килдизиниң начальниги **Василий Алексеевич Илиеровту** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 № 165

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле З.Х. Күжүгетти, Д.Ш. Мандарааны шаңнаарының дугайында

Өөредилге адырынга чедишкinnerи болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле**

Тыва Республиканың Бай-Тайга кожуунуң «Шуйнун ниити билег ортумак школазы» муниципалдыг ниити билег албан чериниң эге класстар

башкызы **Зоя Хертековна Күжүгетти**;

Тыва Республиканың Бай-Тайга кожуунуң «Шуйнун ниити билег ортумак школазы» муниципалдыг ниити билег албан чериниң социал педагогу **Дарья Шомбуловна Мандарааны** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 № 166

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.С. Санчатты, Ш.К. Тюлюшту шаңнаарының дугайында

Иштики херектер органнарынга ак сеткилдиг ажилы болгаш ажил-албан хүлээлгезин үлгерлиг күүседип турары дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле**

Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң криминалдыг милициязының кеземче херээ истээр килдизиниң кижилерге удур кем-херек үлгедиишкinnerи-биле демисел чорудар салбырының улуг өөртөлээзи, милицияның майору **Аяс Сергеевич Санчатты**;

Тыва Республиканың Каа-Хем кожуунуң иштики херектер килдизиниң чанында истелге салбырының начальниги **Шончалай Ким-ооловна Тюлюшту** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 № 167

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Р.Д. Ондарны шаңнаарының дугайында

Чурттакчы чоннуң социал камгалалының адырынга чедишкinnerи болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының хоочуннар болгаш инвалидтер херектериниң, ажаалда-хайгаарал база харагалзал талазы-биле килдизиниң начальниги **Роза Дойнурбановна Ондарны** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 № 168

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Л.Д. Насык-оолду шаңнаарының дугайында

Чурттакчы чоннуң пенсия хандырылгазының адырынга чедишкinnerи болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожуунда Россия Федерациязының Пенсия фондузунун эргелелиниң специализи **Любовь Донгаковна Насык-оолду** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 № 169

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Н.Ф. Чернышевага тыпсырының дугайында

Хереглекчилер кооперациязының системазынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты** Тыва Республиканың Каа-Хем кожуунуң хереглекчилер ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы **Наталья Федоровна Чернышевага** тыпсыр.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 № 170

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.Н. Кууларны шаңнаарының дугайында

Хереглекчилер кооперациязының системазынга чедишкinnerи болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунун бүдүрүлгө өөредилгезиниң мастери **Антонина Начын-ооловна Кууларны** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 № 171

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле С.С.С. Күжүгетти шаңнаарының дугайында

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунуң Аксы-Барлык сумузунга идепкейлиг хөй-ниитичи ажил-чорудулгазы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** РФ-тин Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның хоочуну **Сергей Седен-Сотович Күжүгетти** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 № 172

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Б.Б. Монгушту шаңнаарының дугайында

Тыва Республиканың Өвүр кожуунуң социал-экономиктиг хөгжүлдизинге чедишкinnerи дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** херэеженнер шимчээшкinnerиң хоочуну **Балган Байкараевна Монгушту** шаңнаар.

Кызыл хоорай

2009 чылдың июль 27 № 173

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

ДООЗУКЧУ, АЖЫЛ ТЫПТЫҢ БЕ?

(*Бо айтырыг талазы-биле ажил-херекчи чугаалыг хуралды ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак эрттирген*)

Чылдың-на чүс-чүс оолдар, кыстар дээди болгаш ортумак тускай эртемнерни чедип алгаш, төрөөн чери, төрөл чонунуң аразынче чанып кээп, аныяк специалистер болуп кээп турарлар. А ол кээп турарларның чежези боттарының мергежилиниң аайы-биле ажилга кирип турарын ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы **А.П. Дамба-Хуурак** сонургап, чогуур албан черлериниң удуртукчуларын чыып, ажил-агыйжы чугааны чоруткан.

ТР-ниң Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының агентилелиниң төлээзи **У.А. Кюрюнуң** дыңнатканы-биле, июль 10-дан 17-ге чедир ангы-ангы яамылар, ведомстволар, агентилелдер, федералдыг эрге-чагырга органнарыңче чеже доозукчуларны ажилга хаара тутканының дугайында айтырыг чорударга, чамдык албан черлери тоомча чок болуп, харыы бербээн бооп турар.

2009 чылдың январьдан июль 27-ге чедир 185 аныяк специалист ажил дилеп демдеглеткен болза, оларның 83-жү доктаамал болгаш түр ажилдарже кирген, 103 кижиге ажил тыппаан. Чурттуң ангы-ангы өөредилге черлерин дооскан чаа доозукчулар немешкени-биле бо сан-чугагайлар көвүдээр дээрзи чугаажок. Июльдун 20-ден 24 чедир 39 доозукчу ажил дилеп демдеглеткен болза, оларның 17-зин доктаамал үндезинге, 2-зин түр када ажилче хаара туткан. 20 кижиге ажил тыппаан.

Бо үстүнде сан-чугагайлардан кандыг түңнел үндүрүп болурул дээрже, дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлерин аныяк специалистер доозуп кээп турар, ынчалза-даа оларның чүгле 21 хуузу ажилга тургустунуп турар болза, а арткан хөй кези ажил чок улустун санынче кирип турары хомуданчыг. Ындыг болганда, үениң негелдизи-биле өөренип алган, чаартыкчы үзөл-бодалдыг аныяк специалистерни ажилга хаара тудуп алырынга чүү шаптыктап турарын маңаа база сайгарган.

Бир дугаарында, аныяк специалистер көдээ черге ажилдаксавазы. Онуңда чурттаар оран-сава чогу-биле тайылбырлап турар. Ынчалза-даа ол чылдагаан эвес дээрзин база айткан. Көдээге ажилдап чеде берген аныяк специалистерге дыка хөй чиигелделер көрдүнген, ону чүгле шын ажыглап билеринден хамааржыр. А ол колдуунда-ла тус черниң чагырга даргаларының харысалгазындан, сонуургалындан, деткимчезинден кол хамааржыр дээрзин демдеглээн.

Ийде, ажилга тургустунуп алыры сөөлгү үеде чүгле «ажыктыг» салдарлыг төрөл-дөргүлдөн болгаш «садыглажышкынның» түңнелинден хамааржыры чажыт эвес апар чыдар. Ашаа даргазы, кадайы бухгалтери, уруу специализи, оглу чолаачызы, каты таңнылы... дээш, чүгле өг-бүлө, төрөл аймаандан тургустунган күрүнениң албан черлери барын улусчон билер деп бодаар мен. Ону улус-чон билип алыр кылдыр солунга чоп чырыдып болбас деп.

Үште, чамдык аныяктар ажилдап алырын бодавас, а чүгле шалыңгы ажилдарже чүткүүр болуп турарын санал бергеннер чугаалаан. «Сен кайы хире ажилдаар сен, ол хире акшаны алыр сен» деп удуртукчу-биле чугаа болган соонда, аныяк кижиге ол-ла хевээр чиде бээр. Оон кандыг түңнелди үндүрерин номчукчу догааштырып-ла олур боор.

Дөртте, яамылар, ведомство-

лар болгаш агентилелдер кандыг мергежилдин специалистери, кандыг ажилчылар хереглеттинип турарының дугайында ажит-чажыт чокка чонга чарлавайн турарында деп болур. А ону чонну ажилга хаара тудар төптөр чонга чедирер ужурул дээрзин сойгалаан. Тускай көрдүнген акша бар-дыр, ону чүге үе-шаанда, чөптүг ажыглап болбазыл? Массалыг информация чепсектерин ажыглап, ангы-ангы кожуннарда чурттап турарларга чедимчелиг информацияны тарадып болуру арга оларда бар. Чижээлээрге, «Шын» солунуң тиражы чангыс үндүрүлгөдө 7880-8000 болза, неделяда 23-24 муң экземпляр солун республиканың бүгү кожуннарыңче тарап турар-дыр.

Беште, келир үеде кадрлар белеткелениң планын тургузуп тура, республикага эргежок чугула мергежилдерже олуттарны планнаар. Ол ышкаш улаштыр магистратура, аспирантура, ординатураже өөренир деп турарларның сан-чугагайын тодарадыры чугула дээрзин **А.П. Дамба-Хуурак** демдеглээн.

Пенсия фондузунун берген сан-чугагайы-биле алгаш көөрге, 65 хардан өрү назылыг 3094 пенсионерлер бо хүннерде ажилдап турар, оларның 498-зи бир-ле ажилдарда дакпырлап турар. Оларны ажилдаваңар дээр ындыг эрге кымда-даа чок, ынчалза-даа каддының байдалы-биле күш-ажыл кылып шыдавас кижилер ажилдап турары база чажыт эвес дээрзин демдеглээн. Оларның орунунга аныяк, ажилдаар күш-шыдалдыг кижилер ажилдаар болза, ажилдың беримчези, түңнели-даа эки бооп болур ийик.

Оон ангыда ажил дилеп чеде бээрге, «күш-ажыл стажи чок» деп чылдагааннаар. Бир эвес аныяк кижини каяа-даа баарга ынча дээш, албас чүве болза, күш-ажыл стажи чүден тургустунарыл, кайыын кээрил? Чүгле ажил чок, ажык чок чылдар ол кижиниң долчу намдарына немешир-дир дээр мен.

Ынчангаш чиди-биле тургустунган бо айтырыгны ам-даа сайгарары-биле июль 31-де күрүне албан чери ТР-де Чонну ажилга хаара тудар агентилелге оон удуртукчузу **В.С. Чаж-оол-биле** ужура-жилга болуп эрткен. Агентилел бодунуң талазындан чүгле аныяк специалистерни эвес, ажил чок бүгү хамаатыларны ажилга хаара тудар дээш ажилдарны чорудуп турарын айткан. Кижиниң күзели-ле бар болза, хөй-ниитиниң, түр үениң, сезонуг болгаш доктаамал ажилдар бо-ла тыпты бээр, ынчалза-даа чамдык кижилер акша-шалыңгыңче, аар-кады, бодунга тааржыр-таарышпазы дээш, хөй-ле чылдагааннарны айттыр. Аныяк специалистер каяа-даа хереглеттине бээр болганда, оларны курлавырга тудуп, дөмейлешкек мергежилдерге оларны сүмелеп турарын айткан.

Ажилдаар күзел-ле бар болза, кандыг-даа ажил кижини кезээде манап турар деп түңнелди үндүрүп тарадывыс.

Айлаң МОНГУШ.

Г.Ч.Ширшинн 75 харлаанынга БҮЗҮРЕЛДИ ШЫНЗЫТКАН

Комсомол органнын удуртукчу органнынга, ооң иштинде ВЛКСМ Тыва обкомунун бирги секретарына он ажыл чылдарда ажылдап келгеш, комсомол организацияларының ажил-чорудулгазының кол углаышкыннарын республиканың социал экономиказын болгаш культуразын хөгжүдеринче, аныктарны кижизидеринче билдире-биле ол угландырып келген.

Ак-Довурактын даг-дүгү комбинатының тудуунга, улутпур бүдүрүлгелеринге, тудуг объектилеринге, хойжу база хову бригадаларына, сүт-бараан фермаларына, садыг болгаш хөй-ниити чөмөнчилгезинин адырларына, комсомол болгаш партия чырыдышкынының системазына аныктарның өөредилгезинге, культура-массалыг болгаш күш-культура-спорт хемчеглеринге республиканың хөй санныг оолдар болгаш кыстарының идепкейлиг кижизиде орта тодаргай чижек болур.

Г.Ч. Ширшин СЭКП ТК-ның чанында хөй-ниити эртемнеринин Академиязынга өөренип турган чылдарында кончук эки теоретиктиг белеткелди алган, ол төөгү эртемнеринин кандидаты болган. Бо ооң албанның ажил-чорудулгазын моон соңгаар чедишкынниг уламчылаарына орутку ажиткан.

Удаваанда ону СЭКП Тыва обкомунун килдис эргелекчинге, пропаганда болгаш агитация талазы-биле партия обкомунун секретарына томуйлаан. 1973 чылдың июльдан бээр СЭКП обкомунун бирги секретары албан-дужаалга республиканың партия организациязын 18 чылдың дургузунда баштап келген. Бо үе республиканың чурттакчыларының улуг тургузукчу күш-ажыл-биле долдунган чылдары болган. 90 чылдарның эгезинде Тываның экономика, социал-культура, эртем болгаш кадр күчүзү дыка быжыгып келген.

1976 болгаш 1985 чылдарда партия обкомунун, республиканың Министрлер Чөвүлелин эгелээшкени-биле СЭКП ТК-зы, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели болгаш РСФСР-нин Министрлер Чөвүлели

Тываның көскү партия, кырчине болгаш хөй-ниити ажилдакчызы, бистиң республиканың төөгүзүңге көскү исти арттырып каан Григорий Чоодуевич Ширшин бо чылдың август 5-те, даарта, 75 харлаар.

Тываның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдэин дүргедер дугайында доктаалдарны хүлээп алган. Бо документиер республиканың бүгү улус ажил-агыын хөгжүдеринге, кижилерин амыдыралын экижидеринге, материалдыг байдалын бедидеринге кончук улуг рольду ойнаан. Доктаалдарда көрдүнген хемчеглерни боттандыраарына Россияның 15 регионун хаара туткан.

1973-1990 чылдарда ооң мурнунда ол-ла хире үеде чедип алган түннелдерге деңнээрге, республиканың кол фондуларының хемчээли үш катап улгаткан. 2 миллион дөрбелчин метр чурттап тудуун, 32 муң өөреникчи олурар школаларны, 12 муң уругларга ясли-садтарны, эвээш эвес кадык камгалап болгаш культура объектилерин туткан. «Тыва даг-дүгү» комбинаттын ийиги ээлчээн, бажың тудар комбинатты, дээрбе комбинатын, дааранылга фабрикаларын, машина тудуунун заводун, сүт заводун ажылдалга киирген, ол Тываны Сибириниң биске чоок регионнарының хөгжүлдэинин деңнелинге чокушаладыр арганы берген. Тывага улуг электроэнергия чедип келген, чүс-чүс километр автооруктарны асфальталаан, Кызыл хоорайның

аэропортунда самолет хонар-ужар шөлдү туткан. Малдың баш саны, көдээ ажил-агыг продуктуларының бүдүрүлгези өскөн, эттин, сүттүн, дагаа чуургазының кижизидеринге онааштыр ажылгаары элээн улгаткан. Республиканың чурттакчылары Төп телевидениениң дамчыдылгаларын көрүп турар болу берген. Красноярскиниң политехниктиг болгаш Красноярскиниң көдээ ажил-агыг институттарының филиалдары, ССРЭ-нин Эртемнер академиязының Сибирь салбырының комплекстиг килдизи институт эргелиг кылдыр ажиттыган.

Тываның хөй национал улустарының шудургу күш-ажылының түннелинде, партияның, советтериниң, профэвилелдериниң, комсомолдун хөй санныг кадрларының болгаш активиниң эгелээшкениниң болгаш чогадыкчы чоруунун ачызында бо бүгү чедишкыннерни чедип алыр аргалыг болган. Бо ажил-херекте Г.Ч. Ширшинниң хуузуна киирген үлүг-хуузу, ачы-хавыязы эвээш эвес. Ол организа-закчы арга-мергежилдиг, тодаргай сорулгаже чүткүлдүг, салдыг сорулгаларны шиитпирлээринче күрүне органнын болгаш хөй-ниити организацияларын организа-застап база сырый каттыштырып

билер, шиитпирлерни хүлээп алыр-да кончук кичээнгеилг болгаш деңзигүрлөп көөр эки шынарларлыг, бедик харысалгалыг, принципалдыг болгаш негелделиг удуртукчу болур. Тываның коммунистериниң болгаш ажилчы чонунун аңаа идегээн бедик бүзүрелин шыныдар дээш ол чүткүлдүг ажилдап келген, кезээде сырый масса чонун ортузунга чоруп келген, чонун чаагай чоруу дээш могаг-шылаг чокка ажилдап чораан, бо буянныг ажил-чорудулгазы дээш чонун ат-авторитедин болгаш хүндүткелин ол чаалап алган.

Хомуданчыг чүве, эрткен чүс чылдың 80 чылдарының ийиги чартында ССРЭ-ни хөмө алган кризис бистиң республиканы оюп эртпээн. Улетпур болгаш көдээ ажил-агыг бүдүрүлгелериниң темпелери кудулаанының, чурттакчы чонун амыдыралының деңнели баксыраанының, кем-херек үүлгедиишкыннериниң өскениниң, нациялар аразында харылзааларны чидиглениниң болгаш өске-даа четпестерниң тывылганының эң аар үелерин Тыва чурттап эрткен. Ынчалза-даа бо бүгү көрдүнген үеде Тываның бурунгаар депшилгелиг хөгжүлдэин карарты шыып шыда-вас.

Эрткен чүс чылдың тозан чылдарының эгезинде болган билдингир болушкуннарын соонда Григорий Чоодуевич Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының чөвүлөкчизинге, Моол-биле харылзаа талазы-биле республиканың Президентиниң Чазак Баштыңының оралакчызы эргелиг төлээзинге ажилдаан.

1996 чылдың мартта Тыва Республиканың чонунун Улуг Хуралының (сездизиниң) Даргазына ол соңгуткан. 1998-2002 чылдарда Улуг Хуралдың бюджет, үндүрүг болгаш саң-хөө талазы-биле комитеттин даргазына ол ажилдап тургаш, Тываның чугула хереглелдерин хандыраар республиканың бюджеттерин Күрүне Думазына камгалаарына идепкейлиг киришкен.

Сөөлгү чылдарда хөй-ниити эгелээшкени-биле РФКП-ниң рес-

комунун бирги секретарына ол ажилдаан. Амгы үеде рескомунун бюро кежигүнү, партия организациязының бүгү-ле ажил-херектеринге эң-не идепкейлиг киржип турар.

Г.Ч.Ширшин — СЭКП-ниң үш сьездизиниң делегады, СЭКП ТК-ның кежигүнүнүн кандидатына, ооң соонда кежигүнгө соңгуткан, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң үш чыыжының депутаты, ССРЭ-ниң улусчу депутаты, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң элээн каш чыыжының депутаты чораан.

Совет күрүнениң мурнунга ачы-хавыязы болгаш Тываның социал экономиказын хөгжүдеринге кириген улуг үлүү дээш Григорий Чоодуевич Ленин, Октябрь Революциязы «Хүндүлелдин демдээ» орденер, ССРЭ-ниң хөй санныг медалдары, Тыва Республиканың Ордени-биле ийи удаа, Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы, Моолдун «Алдан гадас» («Полярная звезда») ордени-биле шаңнаткан. Г.Ч. Ширшинниң адын «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунда киирген, ол Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы.

Хүндүлүг дыштанылгага тургаш, Г.Ч.Ширшин «...Амыдырал уламчылап турар. Үелер, эштериниң дугайында болгаш бодунун дугайында» деп орус дылга, «Уттул болбас» деп тыва дылга номнары бижээш, чырыкче үндүрген, бо номнарда ооң амыдыралы болгаш күш-ажылчы ажил-чорудулгазы долу хемчээлди-биле бижиттинген.

Григорий Чоодуевичке быжыг кадыкшылды, үр чурттаарын, өг-бүлезинге аас-кежикти, сагыш-сеткилин омак-сергек болурун болгаш амыдыралының болгаш удуртукчу ажилының байлак дуржулгазын анык салгалга дамчыдып бээрин күзээлинер.

Алдын-оол КАҢЗАЙ,
төөгү эртемнериниң кандидаты, ТР-ниң Чазааның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун улуг эртем ажилдакчызы.

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызына республиканың чылыг-энергетика комплекзин кем-херек үүлгедиглеринден чайладыр талазы-биле хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун милициязының ажил-чорудулгазының түннелин үндүрген хурал болуп эрткен.

Республиканың девискээринде электри счечиги чокка, электри энергиязын учет чокка ажылгаар, ындыг хевирлиг хереглекчилерин кем-херек үүлгедиглериниң ажил-чорудулгазы кончук непертээн. Чизээлээрге, Кызыл хоорайның чурттакчызы Андреев дээрзи 2009 чылдың март айда электри четкизин хоойлуга чөрүштүр кара туразында кожуп алган, ооң ажылгаан электри энергиязының когаралының түнү 13 608 рубль, а хамааты Местоевун хоойлуга чөрүштүр электри энергиязын ажылгааны 41 900 рубль болган.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫ УЛАМЧЫЛААР

Сайыттын оралакчызы, ТР-ниң ИХЯ-зының хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун милициязының начальниги, милицияның полковниги Владимир Байкараның демдээлээни-биле алырга, ИХЯ-ның хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун милициязының ажилдакчылары 2009 чылдың 6 айларында мегелээр азы бүзүрелди шын эвес ажылгаар арга-биле эт-хөреңгиге когарал чедиргени дээш РФ-тиң КК-ниң 165 чүүлүнде көрдүнген ындыг хевирлиг экономиктиг угланышкынның 105 кем-херек үүлгедиглерин илердип ажиткан.

Республиканың кожуннарының административтиг девискээрлеринге электри энергиязының ажилгалының учедунга хыналданы чорудуп турар. «Тываэнерго» ААН-ниң ажилдакчыларына деткимчени көргүзүр болгаш электри энергиязын оорлап ажылгаары-биле холбашкан кем-херек үүлгедиглеринге болгаш корум-чурум хажыдышкыннарын тодардыр талазы-биле оперативтиг-профилактика хемчеглерин кады чорударының дугайында Тыва Республиканың ИХЯ биле «Тываэнерго»

ААН-ниң аразында дугуржулганы 2009 чылдың январьда чарган.

Дугуржулганың деңнелинге кады чорудар рейдлериниң графигин ажилдап кылган, Иштики херектер яамызының кезектери чылыг-энергия комплекзин кем-херек үүлгедиглеринден чайладыр талазы-биле тускай хемчеглерин ап чорударының планын ажилдап кылган болгаш бадыйлаан.

«Тываэнерго» ААН-биле кады чоруткан рейд-хемчеглерге 92 кижиге, ооң иштинде хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун милициязының ажилдакчылары — 19 кижиге, милицияның өске кезектеринден — 3, «Тываэнерго» ААН-ниң специалистери — 70 кижиге киришкен.

Энергетиктер болгаш милиция ажилдакчылары электри энергиязының ажылгалының адырынга экономиктиг угланышкынның кем-херек үүлгедиглерин документ-биле шыныдар болгаш тодардыр практиканы ажилдап кылган. Олар кады 1056 хереглекчилерни хынаан, ооң иштинде хуу секторга — 550, бажың ээлеринге — 350, электри энергиязын керээ чокка ажылгап турганы дээш 102 актыны тургус-

кан. Чедирген когарал 360 муң 563 рубль болган.

Бо угланышкын талазы-биле эки түннелдерни Кызыл хоорайның иштики херектер эргелели чедип алган. Найысылалдың милициязының участок төлээлери 40 кем-херек үүлгедиглерин ажиткан, а хереглекчилер рыногунда корум-чурум хажыдышкыннары-биле демисел чорудар талазы-биле ажилдакчылар — 22-ни ажиткан. Багай эвес көргүзүлгелерни Кызыл кожунунун иштики херектер килдизиниң участок төлээлери чедип алган, оларның үлүндө 20 ажиттыгган кем-херек онаажып турар.

Ажиттыгган кем-херек үүлгедиглериниң талазы-биле чедирген когаралдың түнү 561 муң рубль болган (эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 345 029,38 рубль турган), оон 252 муң рубльди төлөттирген.

Хуралдың түннелин талазы-биле шиитпирин хүлээп алган болгаш «Тываэнерго» ААН-ниң ажилдакчылары биле милицияның кады ажилдаарының таарымчалыг практиказын моон соңгаар уламчылаар сорулганы салган, тодаргайлаарга,

албан черлеринге, садыг объектилеринге, агроулетпур комплекзиниң бүдүрүлгелеринге болгаш малчыннар турлагларына хыналдаларны чорудар.

Ажылчын ужуражылганы доозуп тургаш, Владимир Байкара «Тываэнерго» ААН-ниң коллективиниң иштики херектер органны-биле удур-дедир харылзаазы болгаш деткимче дээш өөрүп четтиргенин илереткеш, «Россияның ИХЯ-ның хереглекчилер рыногунда корум-чурум хажыдышкыннары-биле демисел чорудар албанының 10 чылы» юбилейлиг медалы-биле «Тываэнерго» ААН-ниң экономиктиг айыыл чок чорук болгаш чурум талазы-биле департаментиниң начальниги Олег Пономаренко болгаш килдис начальниги Александр Архипову шаңнаан. Тыва Республиканың иштики херектер сайыдының өөрүп четтиргенин «Тываэнерго» ААН-ниң хуу кижилер-биле ажилдаар килдизинин контролеру Екатерина Ильченкога чарлаан.

Тыва Республиканың ИХЯ-ның парлалга албаны.

(Уланчызы, Эгези I-ги арында).

ры нарын айтырыг боол артпышаан хевээр. Көдээде малчыннар боттарының бүдүргөн продукцияын болбаазырадып шыдавазы-биле боттарынга кандыг-даа орулга-кирилге чок, көнгүс чиик өртөккө сайгарлыкчы-саарлыкчыларга садыптар ужурга таваржып турар хевээр. Аңаа хамаарыштыр хары-салгалыг даргалар бо үеде болбаазырадылгаче улуг кичээгени салып эгелээн болгаш чоокку үеде бо талазы-биле байдал күгээртээр дээрзин магадылааннар. Улуг-улуг кода-хоорайларга, ылангыя найысылалга, кожуун төптеринге эът, дүк, кеш болбаазырадыр мини-цехтерни тургузар, хоорай чурттакчыларын аш-чем-биле хандыраар агро-куржаны катап эгидип тургузарын күрүнө улуг сорулга кылдыр салгаш, ооң эге ажил-чорудуларын кылып эгелээн. Бедик шынарлыг болгаш чиик өртөктүг куш эди-биле хандыраар талазы-биле Кызылдың куш фабриказы ол куржанын бирги кол кезээ болуп, чоокта чаа ажиттынганы ол. Амдызында көдээ черлерге чаа бүдүрүлгелерни ажилгалче кириер дээр-ле, электри күжү чедишпес, ынчангаш Чазак бир-ле дугаарында электри күжүн көвүдөдир талазы-биле кандыг-бир арганы тып дилээрин кол сорулга кылдыр салып турар.

Чоокта чаа Эрзин, Барыин-Хемчик кожууннарынга эът-кеш болбаазырадып бүдүрзүн дээш эвээш эвес акша-хөреңгени берип каан-даа болза, ол бүдүрүлгелерни 8 айда дарыи шийтирилээрин Чазак Даргазы тускай айтышыкынын берген, ынчангаш чоокку үеде ону шингээдип, бүдүрүлгелерни ажилгалче кириерин Валентин Ендан сайыт бүзүрөткен. Өвүр, Мөңгүн-Тайга кожууннарының кыдыг-кызыгаарларынга ооң мурнунда чылдарда тускай постулар турган, ам бо шаг-да мал оорун доктаадып, оларны хынаар шыңгыы хыналда чери чогу-биле мал оорлаар чорук көвүдээнин Мөңгүн-Тайга чурттуг малчын хомудуп чугаалаарга, кызыгаар чанында чыдар сумуларга хамаарыштыр нарын айтырыгны ТР-нің Чазак өөренип көөрүн аазаан. База ол ышкаш ында чурттап турар малчыннар улуг хат-шуурган болганда, хууда мал кызыгаарның өске талазынче чоруй баар, ынчангаш ындыг таварылгаларны болдурбазы-биле кызыгаарны дургаар мал эртпес тенниг сывырындактан кылган херимден тургусса дээн дилеглерге Чазак Даргазы ону сайгарып көөрүн аазаан.

Малчыннарны дүвүредип чоруй айтырыгларның бирээзи — малчын кижилер бүрүзүнүн малчын мен деп шыңгыдар чогуур документизи бо шаг-да чок болуп турар, эмчи-домчуларга кирерге, оларга көргүзүптер документ чогу-биле тодаргай харыи берип шыдаваз болур таварылгаларда Чазак Даргазы бо айтырыгны 2009 чылдың төнчүзүнге чедир долу шийтирилээр-биле Көдээ ажил-агый яамызынга болгаш кожуун чагыргаларынга дааскан.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Орден-хавыяа, шаңнал-макталдар тыпсыр байырлыг хуралды эртенінде, июль 30-де, Суг-Аксы суурнунуң Культура бажыңыга эрттирген. Байырлыг хуралды Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол ажадып, «Наадым-2009 чылдың» киржикчилеринге изиг байырын Тываның Чазаның мурнундан чедирген.

«Бүрүгү үеде бээр мал, чер ажилы сайзыраан оранга Наадымны эрттирип тура, амгы үеде мал ажилының, ооң сайзыралының

Мурнакчылар — чемпион малчыннар.

дугайында чугааны кылып болур арга бисте тыттып келген. Байырлар дээр, шийтирилгеннээ айтырыгларже сагыш салырыыс ол. Мал ажилы — бистин бирги чергеде кичээгени салып кол адырыыс-тыр — деп, эге сөстү ол ап, республиканың бо талазы-биле көргүзүлгелерге, чедишкенингерге доктааган. Илеткелден алырга, республиканың ниити малының саны 1 миллион 647 муң баш чед берген. Республиканың мал ажил-агыйының бедик көргүзүлгелерин кожоларыыс Хакасия, Даг-Алтай, Бурятия бистин арга-дуржулгавысты өөренип, бистен хөйүн шингээдип, биске деңнежир күзелин илередип эгелээн. Ол чүнү чугаалап турар дээр болза, бистин арга-дуржулгавысты, мал-биле тергин ажилдап билгиривисти өскелер үнелеп көрүп турар апарган. Бөдүүн тыва малчыннарыыстың карак кызыл ажил-ижиниң түңнелинде бүдүн Россияга-даа, Сибирге-даа мал азырап өстүрер талазы-биле алдар-хүндүнү чаалап алганыыс херечилеп, акы-дунмашкы улус-чоннарның мурнунга канчаар-даа аргажок улуг чоргааралды оттуруп турар. Ынчангаш бис оон-даа артык демниг, эрес-шудургу ажил-даар ужурлуг бис дээрзин хуралга Чазак Даргазы кыйгырыг кылдыр салган.

Бо чылын «муңчуларның» саны 77 апарган. Чылдан чылче оларның саны өзүп көвүдөп турары амыдырал-чуртталгавыстың экижип бар чыдарын бадыткап турар. Хуу малдыг кижилерниң малының баш саны өзүп көвүдээрине идиг болур байдалды тургузары чугула дээрзи билдингир. Мал продукциязының саарылгазын, болбаазырадылганын чорудар бүдүрүлгелерни бо үеде эгелеп амыдыралга боттандыраарын ол чугулалаан. Соок кышты хүр-менди эртип алырынче улуг кичээгени салыры малчын бүрүзүнүн сагыыр хоойлудурумү алаары күзениг. Эрткен кыштың түрегелин көргөн кожууннар моон улуг өөредигни алыр ужурлуг дээрзин Чазак Даргазы чугаалаан.

Наадым эрттирер эргени чаалап алган Сүт-Хөл кожуунун чагырыкчызы Орлан Александрович Монгушка ТР-нің Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол МТС-ти (11 яны көдээ ажил-агый техниказын) тывыскан. Мурнакчы ажил-ишчилерни тодарадыр чарышка кожуун бүрүзүнде мал ажилының талазы-биле мурнакчылар илереттинген болгаш оларны байырлыг хуралга күрүнө шаңналдарын болгаш чем-

пион атты алган малчыннарны чаа кидис өглер-биле шаңнаан. Сүт-Хөл чурттуг кижилерниң бирээзи, ТР-нің Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты Өнер Ондар ТР-нің Чазаның Даргазынга шилчип чоруур шууткуп тургаш кылган онза, чараш кубокту 2009 чылда тийлекчи болган Сүт-Хөл кожуунга дамчыдып бээрин дилээн.

Ынчангаш байырлыг хуралдың соонда республиканың 17 кожуунун төлээлээн чемпион атты алган мурнакчы малчыннарны байырлыг дүштеки чемче чалаан.

Карим МОНГУШ.

ӨГ ХООРАЙЖЫГАШ

Калбак, делгем, ногаан шыктың ортузунда улуг сцена. Ооң ийи кыдыында ийи лозуну азып бадырган. Ында «Наадым-2009-биле!», «Игил чылы-биле!» дээн байыр чедиришкениннериниң сөстери.

«Өг хоорайның байырлыг ажил-агыйының бүгү чонну чалап тур бис!» — дээн башкарыкчы кыс Долаана Монгуштуң кыйгызынын аайы-биле чыылган чон-биле кады сцена чанынга келдивис. ТР-нің көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды Валентин Ендан сөс алды.

— Хүндүлүг чонум, экии! Көдээ ажил-агыйның мурнакчыларынга, малчыннарга болгаш аалчыларга, бистин шуптувусту уткуп турар сүт-хөлчүлөргө изиг байыр. Наадымның эге байырлалы — Өг хоорайны ажиттынган деп чарладым. Өг хоо-

райже, Наадымче кирип моорлаңар!

Чыылган чон өөрүшкүнүн шимээн-даажы болгаш адыш часкаашкыныра-биле харыылады. Тываның болгаш Россияның ыдык ыры чаңгылангып турда, Сүт-Хөл кожуун чагыргазының даргазы Орлан Монгуш күрүнө туктарын киискидип үндүрдү. Ак хадак туктан каас-чараш тыва кыстар аалчыларга байыр чедирип, танцы-самы-биле аян тутту. Алдан кыстар алды-алды болуп алган, янзы-бүрү өң-чүзүн аайы-биле бөлүгөжип алган ойнап турда, Сүт-Хөл чалгып турган ышкаш алаар, чаражын!

Байырлыг ажил-агыйыңа ТР-нің Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол киржип, чыылган чонга байыр чедири: — Эки хүннүң мендизи-биле, чонум! Эрткен 2008 чылда Наадым байырлалын Өвүр

Тожулар.

кожуун эрттирген. Өвүржүлөр эр хейлер болган. Бөгүн Наадымыыс Сүт-Хөл кожуунда болуп турар, чүге дизе сүт-хөлчүлөр бүгү көргүзүлгө талазы-биле эки түңнелдерни чедип алгаш, Наадымның ээлери болур эргени төлөтпий-биле чаалап алган. Ол дээш сүт-хөлчүлөргө алдар! Сүт-хөлчүлөргө четтирдивис. Суг-Аксынге халдып кирип кээрге, суурвустун арыг-силиин, чаражын көрүңер даан. Сүт-хөлчүлөргө хей-ады бедик дээрзи оон-на көстүп турар. Ажил-агыйы чедишкениннеривисти оон-даа экижидип алыр бис дээрзинге идегел улуг. Көдээ ажил-агыйда кол кижилер — малчын. Ынчангаш Өг хоорайжыгының ажил-агыйының бетинде малчыннар-биле ажык чугаа кылып, «төгерики столду» организастаныыстың ужур-даа ында. Бот-боттарыысты дыңнажып, амыдырал-чуртталгавысты сайгарып, чедир кылбааныысты айтып, чедишкениннерни канчап чедип алырын дугуржуп, чугааны кылдыыс. Көдээ ишчилеривистиң бо «төгерики столга» тургускан айтырыглары кичээгени чокка артпас, айтырыг бүрүзүнге хамаарыштыр хемчеглер алдынар.

Малчыннарыыстың ачызында чаагай езу-чаңчылдарыысты уламчылап, ук-төгүвүске шыңчы болуп, чырыткылыг келир үе дээш ажилдап-чурттап чоруур бис. Малчыннарның кызымаккай ажилы дээш оларга өөрүп четтиргенивисти илередип, Наадымны эки байырлап эрттиреринче силер бүгүдени кыйгырдым, чонум!

ТР-нің Улуг Хуралының Төлөлекчилер палатазының даргазы Хонук-оол Монгуш наадымчыларга байыр чедири: — Энерелдиг чонувус, хүндүлүг малчыннар, Наадымның киржикчилери! Бөгүн мында Кызыл-Тайганың эдээнде эң-не кол кижилеривистиң байырлалын демдегелеп турар-дыр бис. Ол дээрже бистин чаныш-сыныш чок малчыннарыыс-тыр. Мал-маган элбек болур болза-ла, чер-чуртувус, арат чонувус бай-шыдалдыг чурттаар. Малчыннарның амыдыралы өгден эгелээр болганда, малчыннарның байырлалы база өгден эгелээр. Ынчангаш Өг хоорайжыгашта байырлалды эгелеп турарының ужур-утказы кым-га-даа билдингир. Өгбелеривис биске өгнү чүс-чүс чылдарны өттүр кадагалап арттырып берген. Өгнүң культуразы ханы уткалыг. Өгнү кезээ мөңгөде хүндүлөп кадагалаалыңар. Мал-маганыыс бажы көвүдезин дээр болза, өглер хөй турзун! Бо Наадым байырлалында эң-не шылгараңгай малчыннарыысты өг-биле хүндүлөп шаңнаар бис. Наадым-биле, хүндүлүг малчыннар!

Байырлалдың хөгжүм үнү динмиттели берди. Хенертен сцена баарынга тип каан турган хензиг өгден кодан хой дег, эмгежок ак шарлар дээрже ужуп үнүп эгеледи. Шынап-ла, кажаа аксын ажадыптарга, көк ойтче далашкан кодан хой, анай-хураганнар дег, чараш ак шарларның чаражын! Дээр шаар ужуп, ынаар-ла Хемчик үстүнче углай шуужуп ужуп чоруй бардылар.

МУҢ МАЛДЫГ МАЛЧЫННАР

Өг хоорайжыгашка байырлалды «Муңчулар клуву» уламчылады. ТР-нің көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды Валентин Ендан республикада мал бажы чылдан чылче өзүп оларын онзалап айтыпшаан, өстүргөн малы муң баш ашкан малчыннарга «Муңчулар клувунуң хүндүлүг кежигүннери» деп шыңзылга документилерни тыпсып эгеледи. Бо чылын клубка 15 кежигүн немежи кирип турары бо.

Бир-ле дугаарында алдарлыг чаңгыс чер-чурттувус, Маадыр-ие, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, мурнакчы малчын Вера

Чүлдүмовна Байлакты адаптарга, улус-чон динмиттиг адыш часкаашкыны-биле хоочунга байыр чедирди. Ооң өстүрген мал-маганынын саны муң ашкан (1007).

—Хүндүлүг арат чонум! Наадым байырлалы-биле! Төрзэн Тывавыс кезээ мөңгөде арыг болгаш амыр-тайбың ак-көк дээрин адаанга өзүп-сайзырап-ла турар болзун, ажил-ишчи чонунуң амырдырал-чуртталгазы эки-ле болзун деп йөрээп тур мен — деп, Вера Чүлдүмовна сеткил хайнышкын-биле чугаалады. Шынап-ла, бүгү талазы-биле чонунга, ажи-төлге кайгамчык үлегерин көргүзүп чоруур кайгамчык буянныг кырган-аваның күзели бүдүп, йөрээл доктаар болзун, өршээ бурган!

Сереңмаа Сүрүңовна Дажы — Бай-Тайга кожуунуң ыраккы Кара-Хөлдүн малчыны. Ол 40 ажыг чылдың дургузунда малчынның чымыштыг ижинде ак сеткилди-биле ажилдап чоруур. 68 харлыг бо кырган-ава дузалакчылары — ийи оглу Аңчы, Адыгжы-биле кады 1020 санныг мал-маганын өстүрүп чоруур.

Муң малдыг малчыннарның саны чылдан чылче өзүп турары өөрүнчүг болбас аргажок. Оларның аттары бо: Чаа-Суурдан Хүргүл-оол Монгуш (1065), Кызыл-Тайгадан Айдыс Ондар (1018), Хорум-Дагдан Орлан Куулар (муң ажыг), Базыр-Тараа Куулар (1100), Чөөн-Хемчиктен Борис Монгуш (1002), Эрзинден Константин Кудун (1222), Нарындан Эртине Долтан (1135), Качыктан Сүрүң Хорчун (1023), Тере-Хөлдөн Оксана Сенди (1012). Мурнакчы малчыннарга деткимче кылдыр (бир башка хамаарыштыр 35 рубль) акша шаңналдарын Чазак тыпсыр дугайында өөрүнчүг медээ байырлалды улам шинчи киирди. Күш-ажылчы бедик көргүзүглерин дээш Бай-Тайгадан Макара Сат, Чөөн-Хемчиктен Артис-оол Ооржак, Мөген-Бүрөндөн Алена Салчак, Сүт-Хөлдөн Буян Ондар, Улаан-Бырадан Борис Дандар оларны ТР-ниң Көдээ ажил-агы болгаш аш-чем яамызынын хүндүлел бижиктери-биле шаңнады.

СҮТ-ХӨЛҮВҮС АЛГАП ЫРЛААЛ

Наадымның баштайгы хүнү — июль 29-та Өг хоорайжыгашка кезээ кожууннарның «Сүт-Хөлүвүс алгап ырлаал» деп уран чүүл көрүлдө эгелзэн.

Кезээ 7 шак үезинде эгелзэн көрүлдө дүнекиниң 2-3 шакка чедир уламчылаан. «Шынның» корреспонденттери бистер Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик кожууннарның концертин улуг сонуургал-биле көрдүвүс. Утка-шынар-даа, кижикчилерин санынын-даа талазы-биле бо ийи кожууннарның концерттерин эки-дир деп көрдүвүс. Суг-Аксының Культура бажынында ретро-шлягер ырларның болгаш «Аян» ансамблиниң концерти бо көрүлдө-биле капсырлажып турар болганындан кожууннарның концертиниң шуптузун көөр арга чок

болдувус. ТР-ниң Культура болгаш информация политиказынын яамызынын килдис эргелекчизи М.М.Бадыргы удурткан жюрииниң шийтири-биле уран чүүл көрүлдөзине тиилекчи Тожу кожуун болганын, ийиги черни улуг-хемчилер алганын база үшкүзүндө Кызыл кожуун дээрзин даартазында түннел үндүрүп турда, билип алдывыс. Сөөлгү чылдарда көрүлдө болурга-ла, тожулар тиилеп турарын уран чүүлге ынактар эскерип тур боор. Эр хейлер!

Суг-Аксының Культура бажыны. Сценада ат-сураглыг «Аян» ансамблиниң аныяк артистери болгаш ретро-шлягер ырларның күүседикчилери. Кымнарыл ол дээрге, Тываның болгаш Россияның алдарлыг артизи Анзат Куулар, Тываның Улустун болгаш

таварылга дээрзи чугаажок. Олар чон ортузунда калбаа-биле тараан, улус-чоннуң ынак ырлары апарган ырларны ол кезээ ырлады. Ынчангаш сүт-хөлчүлөр болгаш Наадымның аалчылары ынак ыраажыларының концертин дүнекиниң 12 шак четкиже улуг сонуургал-биле көрүп, демниг адыш часкаашкынары-биле уткуп үдеди. Культура бажынының директору, сураглыг аныяк ыраажы, хөй-хөй ыры конкурстарынын лауреады Роман Ондар ат-сураглыг артистерге солун концерти дээш сүт-хөлчүлөрниң өмүнээзинден өөрүп четтиргенин илередип, Сүт-Хөл кожуунче ынак ыраажыларын катап-катап аалдап келиринче чалады.

Наадымның бирги хүнү ооң-биле доозулган.

НААДЫМНЫҢ ПАРАД- ЧЫСКААЛЫ

Июль 30. Наадымның байырлыг парад-чыскаалы. Байырлалдың эң-не чоргааранчыг, чараш болгаш байырланчыг кезээ бо-ла болгай. Кожуун бүрүзүнүн төлээлери каас-шиник национал тыва хептерин кедипкен. Кожуунуң адын улгаттыр, кайы ырактан көстүп турар кылдыр бижээш, сүлдө демдээн, тугун туткан.

Хамыктын мурнунда Сүт-Хөл кожуунуң төлээлери парад-чыскаалды баштап чоруп орлар. Наадым-2009-түн ээлери болганда, олар байырлыг чыскаалдың эң мурнунга чоруур эргени чаалап алганы ол. Сүт-хөлчүлөрни кожуун чагыр-

Барыын-хемчилер.

Россияның алдарлыг артизи Демир-оол Кежиктиг, Тываның болгаш Россияның алдарлыг артизи Надежда Шойгу, Тываның Улустун хөөмейжизи болгаш Россияның алдарлыг артизи Конгар-оол Ондар, Тываның Улустун артизи Станислав Ирил, Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы Альберт Хомушку, ТР-ниң культуразынын алдарлыг ажилдакчызы Михаил Айыжы, Тыва Республиканың алдарлыг артистери Олег Сарыглар, Галина Сюрюн, Луиза Мортай-оол, Борбак-оол Салчак олар-дыр. Чаңгыс кезээ, чаңгыс концертке мынча хөй ат-сураглыг ыраажылар кижип, чонга бараан болуп турганы ховар

газынын даргазы Орлан Александрович Монгуш баштап алган кел чор. Мурнакчы кожуун 2008 чылдың түннели-биле 10921 тонна ээти (103 хуу), 1661 тонна сүттү (139 хуу), 98 тонна дүктү (103 хуу) бүдүрген. Кожуун ам 150532 баш өшкү-хойлуг, бода малдың баш саны 10352, чылгы мал — 2574. Малдың чаш-төлүн камгалап алыр талазы-биле бөгүнгү көргүзүглерин база эки.

Парад-чыскаалда Сүт-Хөлдүн чемпион малчыны Айдыс Арбай-оолович Ондар, көдээ ажил-агынын мурнакчылары Хеймер-оол Шойдар-оолович Монгуш, Буян Чангаевич Ондар олар чоргаар, шөлзөн базап орлар.

Парад-чыскаалдың эгелекчилери — сүт-хөлчүлөр.

Кожуунуң адын ооң девискээринде турар кайгамчык чараш чурумалдыг Сүт-Хөлдүн ады-биле адаан. Сүт-Хөлдөн ырак эвесте Улуг-Дөргүн аржааны бар. Сүт-Хөл — алдарлыг алдан-маадырларның чурту. Алдан-маадырларның тура халышкынынын 110 чылын байырлап турар үеде ында тураскаалды тургускан. Сүт-Хөл шагшандан тура мөгелери-биле алдаржып келген.

Дараазында **Барыын-Хемчик** кожуунуң төлээлери чоруп ор. Барыын-Хемчик 1925 чылда тургустунган. Барыын-Хемчик — алдарлыг кижилерин чурту. Оларнын аразында кымнары чок дээр! Даа кожуунуң Хүн нояны, Бүгү Тываның тургузукчу Хуралынын даргазы Монгуш Буян-Бадыргы, тыва бижиктин үндезилекчизи Лопсан-Чимит Монгуш, Тыва Республиканың баштайгы Президентизи Шериг-оол Дизижинович Ооржак, Совет Эвилелинин Маадыры Хомушку Чүргүй-оол, Тываның Улустун чогаалчызы Салим Сүрүн-оол дээш, оон-даа өске.

Кожуунуң девискээринде Үтүг-Хая, Бижиктиг-Хая дээн ышкаш бойдустан ховар дээн тураскаалдыг черлери туруп турар.

Бөгүн Барыын-Хемчикти Болат Монгушович Кертик-оол, Буян Чыргалович Ондар, Артис-оол Алдын-оолович Ооржак дээн ышкаш чемпион малчыннар алдаржыдып турар.

Бай-Тайга. Ыры-шүлүкте ады алгаан ыдыктыг Бай-Тайганың төлээлери бо кел чор. Бай-Тайга ажил-ишчи чону-биле төөгүдөн алдаржып келген. Оларнын аразында көскү политиктиг болгаш хөй-ниити ажилдакчызы Анчымаа Тока, Социалисттик Күш-ажылдың Маадыры, Маадыр-ие Кандан Үрүлө, Ада-чуртун Улуг дайынынын кижикчилери Адыгбай Хертек, Серен-Дондуп Салчак, Нордуп Хомушку, Тываның Улустун артизи Николай Өлзей-оол, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Конгар Хургүлөк, алдарлыг даш чонукчузу Тойбу-Хаа Хертек, сураглыг ус-шевер мастер Идамчап

Хомушку дизе-ле, кымнары чок дээр. Ат-сураглыг өгбелеринин изин истеп, бөгүн бай-тайгажылар көскү чедишкыннерлиг ажилдап-чурттап чоруур. Оларны кожуун чагыргазынын даргазы Михаил Сентябрович Монгуш чедишкыннерже уштап-баштап турар. Бөгүн мурнакчы чемпионнары Борбак-оол Евгеньевич Эрелчин, Хаяжык Хертекович Маадыр, Макара Ойду-оолович Сат оларга Бай-Тайга чоргаарлары.

Бай-Тайга — кайгамчык чонардаштың болгаш ат-сураглыг даш чонукчуларынын чурту. Ооң девискээринде Шивилиг, Бел, Душтуг-Хем дээн ышкаш эм шынарлыг аржааннар бар. Аңаа хөй-хөй кижилер кадыын экижидип, быжыглап ап турар.

Парад-чыскаал төнчү чок. Өвүр, Кызыл кожуун, Чөөн-Хемчик, Эрзин, Улуг-Хем, Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем, Бии-Хем, Чаа-Хөл, Чеди-Хөл, Тере-Хөл, Тожу кожууннарның төлээлери Суг-Аксынын эң үстүндөн эгелзеш, стадионга чедир чыскаалып эртип турлар. Кайы кожуунну кандыг дээр боор, шупту шыдаар шаа-биле Наадымга белеткенген-дир. Оларнын аразында Тожу, Мөңгүн-Тайга кожууннарның төлээлери Сүт-хөлчүлөр аажок сонуургап, адыш часкап уткуп, үдеп турлар. Мөңгүн-тайгажыларнын мурнунда сарлыктарын мунупкан малчыннар чоргаар чортуп орлар. Тожу аңчынын кеткен идик-хевин, өлүк-маңнык-биле байын шупту магадап тур бис.

Чыскаалды ажилчын хоорай **Ак-Довурактың** төлээлери хаап эркти. Даг-дүгү-биле бүгү чуртка алдаржаан ак-довуракчылар бөгүн Иран, Индия, Беларусь болгаш өске-даа күрүнелер-биле харылзажып, бедик шынарлыг даг-дүгү-биле оларны хандырып турар.

Бүгү кожууннарның төлээлери стадионда кээп чыскаалыпты. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолга Сүт-

(Уланчызы 6-7-ги арынарда).

(Уланчызы. Эгези 1, 4, 5-ки арыннарда).

Хөл кожуун чагыргазының даргазы Орлан Монгуш парад-чыскаалдың рапортун дужаады:

— Хүндүлүг Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич! Тываның он чеди кожууннарының төлээлери болгаш мурнакчы малчыннары 2009 чылдың Наадымының байырлыг парад-чыскаалда чыскаалыпкан байырлалдың ажыдышкынынга беленин илеткедим.

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол: — Эки хүннүң мендизи-биле хүндүлүг малчыннар, Наадымның киржикчилери, аалчылар! Мындыг каас-чараш кеттинген, байырлал шинчи кирген силер бүгүдени көөрге, сагыш-сеткилге өөрүнчүг, байырланчы даам баардыр. Дыка чараш-тыр силер. Күш-ажылдың кижилери — мурнакчы чемпионнар бодунуң байырлалында ындыг болур ужуруг-даа. Силер амыр-дыш чок күш-ажылыңар-биле бөгүн байырлаар, наадымнаар эргени чаалап алган силер, анаа силер төлөпиг силер. Көдээ ажылышчилерниң күш-ажылыңдан чуртувустун бурунгаар хөгжүлдөз, ооң келир үези дорту-биле хамааржыр. Моон соңгаар-даа чайынналчак чедишкыннерни силер бүгүдөгү күзөдүм. Наадым-биле, эргим чонум!

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазы Х.Д.Монгуш: — Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым, кожууннарның төлээлери, байырлыг парад-чыскаалдың киржикчилери! Шынап-ла, бөгүн силерниң — көдээ ишчилерниң улуг байырлалы-дыр. Республикада мал бажының өзүлдөз эртен чылдыгы-биле деңнээрге, 8-9 хуу өзүлдөз болганы дээр-ле, силерниң кызымаккай күш-ажылыңарның түннели-дир. Байырлаар эргелиг силер. Наадым-биле!

Байырлыг парад-чыскаал трибуна баары-биле ыры-шоорлуг, каткы-хөглүг, ураалап эртип тур. Төрзөн Тывабыс улуг-делгем, хоорай, кожуун, суур-сумузу хөй дээрзин бо төнмөс чыскаал база катап бадыткап тур.

Наадымның киржикчилеринге Тыва Республиканың уран чүүлүнүн мастерлеринин концерти эгеледи. «Саян» ансамблиниң хат-салгын дег танчычылары аът мунар, чаадар, мөге тыва эрлерге тураскааткан чараш танчылары-биле, ТР-ниң Чазааның чанында үрер-хөгжүм оркестри, ыраажылар Надежда Шойгу, Софья Кара-оол, Станислав Ирил, Борбак-оол Салчак, Долума Чымбалак чараш ырлары-биле аян тутту.

Сүт дег ышкаш ак, арыг
Чүткүл-соруу сүрлүг,
Эриг баарлыг эргим чоннуг
Энерелдиг Сүт-Хөл,
Сүлдө күжүнү
Чүлдү-чүрекке өргүп, сөңнөп,
Чүглөндирип, чалгы-чалгы,
СҮТ-ХӨЛ!

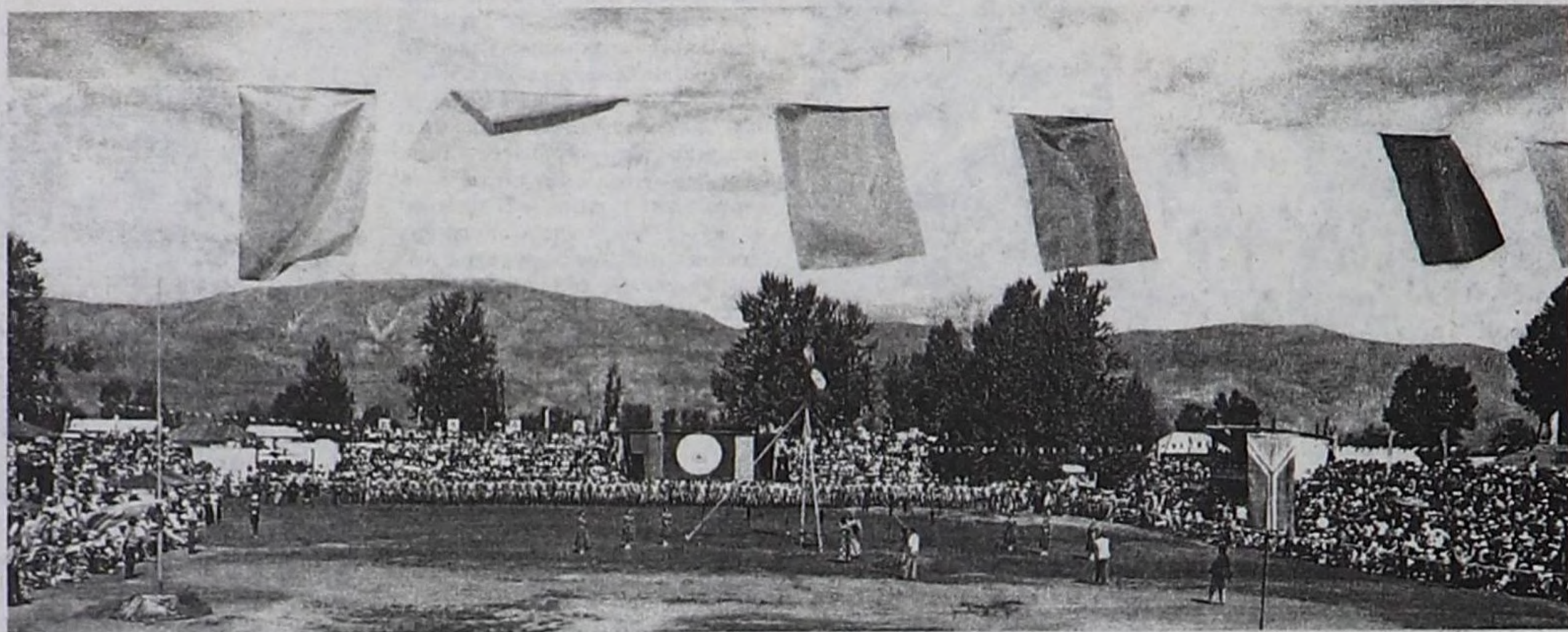
Бо кайгамчык күштүг, чараш ыры-биле уран чүүлдүг мастерлеринин концерти доозулду. Ырының сөзү чогаалчы Эдуард Мижитти, аялгасы композитор Альберт Хомушкунуу. Чараш ырга, эки сөске, энерелдиг чонунга эргеленген сүт-хөлчүлөр үр-ле адыш часкап, өөрүп турлар.

Наадымда концерт, оюн-тоглаа үзүткел чок болду. Бо-ла стадионга уран чүүлдүг мастерлеринин концертинин соонда, Владимир Копуш башкарыкчылаан аныяктарның эстрада концерти улашты.

ӨГЛЕР МӨӨРЕЙИ

Июль 31. Өг хоорайжыгаш. Наадым мөөрейлеринин база бир кол кезээ — тергийн өг дээш кожууннар аразында мөөрей.

Кымның, кайы кожууннун өг тиелекчи болур ирги деп сонуургап, тип каан өглерниң дөгөрезин

Наадым хүрежи.

эргий кезип көрдүвүс. Чамдык өглерниң эжиктери тыва звезин, ширтектерни эжип кааны аңгы-аңгы болуп турарын эскерип, дораан чугаалажып чордувус. Үе-шагның аайы-биле өскерилгелер турбайн канчаар, ынчалза-даа тыва өгнү тигеринде, эт-севин аайлап кылырында өскертип болбас, сагыыр ужуруг чүүлдер бар болгай. Ынчалза-даа ниитизи-биле алырга, өг бүрүзү дыка-ла чараш-тыр. Орундөжээ, стол, сандайлары, аптаралары — шупту чаңгыс аай хээлерлиг — бир-ле гарнитур! Жюри түннел үндүрерде, бергедежир-ле боор дижиң, магадап көрүп тур бис. Чеже-даа каас-чараш болза, ээлери хүндүлээчел эвес, өөнчө бакылап келген кижилерге сагыш-даа салбас, ынаар-ла ажаанзыраан турар-даа ээлер бар-ла чорду харын. Та чеже кижилер сонуургап кирип, бакылап турар чүве, чежезин хүн-

кожууннун Бай-Талдан Артый-оол Николаевич Хертектиң өө алды. Ооң шаңналы — 30 муң рубль. Үшкү черде Мөңгүн-Тайга кожууннун «Малчын» КУБ-тун малчыны Юлиан Донгактың өө ээлээн. Шаңналы — 20 муң рубль. Тожудан Радион Бараанның чадыр өө дөрткү черни алгаш, 10 муң рубль-биле шаңнатты. Шынап-ла, тожуларны демдеглес аргажок, чүге дизе оларның чадырында өлүк-маңнык-даа эмгежок, эм ояттар-даа эмгежок. Янзы-бүрү улуг-бичи аңнарның баштарының сөөктери дизе, чүнү чок дээр. Оларның чадырындан чоң шуут үзүлбөс, келген кижилер бүрүзүгө ол бүгүнү таныштырып, тайылбырлап турар.

Мөөрейни түннел каапкан, ынчалза-даа сцена черле куруглаар хире эвес. Сүт-Хөл чурттуг чогаалчылар-биле ужуражылгаже бүгү чонну кый дей берди.

мээң саналым-биле ооң адын Чогаалчылар кудумчузу деп эде адаан чүве. Ынчаарга кудумчунун бир чурттакчызы чогаалчы Маадыр-оол Ховалыг «Чоргааралым херелдери» деп номну чоокта чаа чырыкче үндүрдү. Суг-Аксының, Сүт-Хөлдүн муң ажыг чурттакчылары номнун маадырлары болуп турар. Ынчангаш Сүт-Хөлге болган республика Наадымынга бо номнун байырлалын эрттирип база Сүт-Хөлдүн улуг чогаалчылары-биле ужуражып турары биске өөрүшкү болгаш чоргаарал-дыр.

Хемчик кыдыында шыкта чайгы сценаже Тываның Улустун чогаалчылары Екатерина Танова, Черлиг-оол Куулар, чогаалчылар Маадыр-оол Ховалыг, Шомаадыр Куулар, Сергей Ооржак, Борах Ондар олар үнүп келгеш, тус-тузунда чаңгыс чер-чурттугларынга Наадым-биле байыр чедирбишаан, чогаа-

жылганың аянын улам каастады.

Тываның ном үндүрер черинин организаастааны делгелге-ярмаркага М.Ховалыгның үстүнде адаанывыс чаа ному, Шаңгыр-оол Суванның «Хемчик ноян» деп тоожузу болгаш өске-даа чаа үндүрүлгелер номчукчуларның сонургалын хаара тутту. Номчукчулар ук номнарны Наадымның база бир онзагай белээ кылдыр садып ап турлар.

Оларазында «Саян» ансамблиниң хоочуннары чыылган чонга аян тудуп ырлажырга, көрүкчүлөр кады ырлажып турдувус. Хоочуннарывыс езулуг эр хейлер-дир!

Светлана БАЛЧЫР.

ХҮРЕШ

Июль 31. Наадымның үшкү хүнү. Байырлалдың эң солун кезээ — тыва хүреш. Суг-Аксы суурнун чурттыг болгаш аян-шинчи кири каастаттыг стадионга. Бо стадионну Наадымга белеткеп тургаш, барык ийи катап улгаттып тутканын демдеглес аргажок. Шынап-ла, ону алгытпаан болза, хүреш көрүкчүлөр хамык албаты чонну биче стадионга сыңыраары-даа берге турган боор.

Хүреш чарлаттыганы езугаар хүндүскүнүн 12.00 шакта эгеледи. Наадымны хаар болгаш ооң көрүштүг кезээ болур хүрешти Тываның В.Көк-оол аттыг театрының артистеринге даасканы кончуг шын шиитпир-дир. Олар, шынап-ла, тыва хүрешке тураскааткан кончуг чараш оюн-тоглааны — театржыткан көргүзүү-биле ажыдышкынны эгелей берди. Каас-чараш национал хептерлиг самнап-танчылаан, ырлаан-шоорлаан артистерни көөрге, чаражы кончуг. Артистер тыва хүрешти канчаар шын эрттирерин, ооң иштинде янзы-бүрү девиглерниң хевирлерин боттарының көргүзүлгелери-биле чонга бараалгатты. Каткы-хөг болгаш магадал-биле таалап көрүп, артистерге өөрүп четтиргенин илередип, чыылган чон адыш часкап турлар.

Үлүүн октаан мөге Тываның тугун дескиндир девээн соонда, улуг савада делгээн боова-боорзакты адыштап алгаш, бодунун көрүкчүлериңе үлөп азы чажарга, сартыкты улус-чон амырап, алгыкышкы-биле дозуп ап тур. Улуг мөгелерниң чажынын ап, буянын четтириксевичи канчаар.

Алдарлыг артистерниң күүселделери-биле тыва чуртун, ооң калбак-делгем хову-шөлдери болгаш тайга-таскылдарын алгаш ырлаан йөрээл ырлар чаңгылаанып турда, баштайгы салыг эгеледи. Мөгелерниң аразында эки таныыр-билиривис, ат-алдарлыг мөгелер хөй. Оларга кымны-даа мурнай Күчүтен мөге Аяс Монгуш, Арзылаң мөгелер Маадыр Монгуш, Алексей Хомушкун, Геннадий Монгуш, Чимит Куулар, Вячеслав Монгуш, Алдын-оол Куулар болгаш мөгелер Уран-

НОМ БАЙЫРЛАЛЫ

Наадымның программасынга Тываның Чогаалчылар эвилелиниң болгаш Тываның ном үндүрер черинин организаастааны «Ном байырлалы» онзагай черни ээлээн дизе, хөөрөм чок боор.

Бо байырлалдың кол утказын чон-биле ужуражылга үезинде тус черниң чогаалчызы Борах Ондар бодунун чугаазынга мынчаар тайылбырлады: «Өске черлерде та кандыг чүве, а бистин Суг-Аксы суурда бир онзагай кудумчу бар. Бо кудумчуга үжен ажыг чогаалчылар, шүлүкчүлөр, композиторлар, журналистер чурттап, амыдырап чораан болгаш чамдызы ам-даа мында чурттавышаан. Ынчангаш элээн каш чыл бурунгаар

дыкчы ажыл-үлөзи-биле кыска таныштырылганы кылды. Ылаңгыя Черлиг-оол Чашкынмаевич шүлүктерин бодунун тускай аяны-биле ырай бээрге, а спорт дугайында элээн хөй барымдаалыг болгаш уран-чечен номнарның автору Сергей Ынаажыкович Ооржак Расул Гамзатовтун шүлүктеринин очулгазын номчуй бээрге, чон диңмитиг адыш часкаашкыны-биле хүлээп ап тур. Композитор Амыр Хоюгбан, Кемеровонун уран чүүл академиязының студентизи, көрүкчүлөрдөн «Тыва Дранго» деп шолга чединген Томас Монгуш баянга үдөп бээрге, Ч.Кууларның сөзүңге бижиттинген («Чүрээм согуу оожургазын») болгаш альпинист, чогаалчы М.Ховалыгга тураскааткан «Тывызыксыг Килиманджаро» деп ырларны күүседип, ужура-

Сөөлгү салыгда.

оол Донгак, Кайгал-оол Донгак дээш, өскөлөр-даа хамааржыр.

Бо маргылдаага мөгелер дыкала шыңгы белектенгени илден. Чижээ, бирги салыгда Арзылаң мөге Алексей Хомушкуну көңгүс аныак оол октап кагды. Күчүтен мөге Аяс Монгуштуң бирги салыгда ужурашканы мөге база ону дыкала дүвүрөттү. Ынчалза-даа бо удаада Күчүтен онаан октап кагды.

Ийги салыгда Арзылаң мөге Вячеслав Монгушту Өвүрнүң аныак, шыырак мөгези Андрей Монгуш (Алексей Монгуштуң дунмазы) октап кагды. Черле ынчаш бо Наадым хүрежинде үстүндө адааныыс Арзылаң мөгелер колдуу аныактарга октадып турлар. Ынчангаш хүреш салыгдан салыгже улам дүшкүрлөп-ле ор, демисел чидигленип орары көскү.

Виктор САРБАА.

«МӨГЕНИН МАЙЫ КАДЫРЫК»...

256 мөгениң кым канчаар хүрешкенин тодаргайлап бижиир болза, та каш солун арны херек апаар чүве. Ынчангаш допчузубиле дамчыдарга мындыг. Төөгүде туруп көрбээн солун хүрештир бо. Мөгелер чурту Сүт-Хөлде эртип турар болгаш ындыг чадавас. Хүрештиң эң солун кезээ — он алды мөге арткан. Моон эгелеп тодаргайлаарын кызыдаалы.

16 мөге кымнарыл ол дээрге, Күчүтен мөге Аяс Монгуш, Арзылаң мөгелер Маадыр Монгуш, Амир Монгуш, Андрей Хертек, Начын мөгелер Ай-Демир Монгуш, Начын Монгуш болгаш аныак мөгелер Сылдыс Монгуш, Эрес Кара-Сал, Алексей Монгуш, Артас Ооржак, Амир Ховалыг, Даш-Шиви Херел, Седип Ондар, Айдың Оор-

жак, Сайын-Белек Түлүш, Буян Сүктер олар-дыр. Кашпагайларның кашпагайлары, эрестерниң эрестери артып калган дээрзин чугаалаан-даа ажыы чок.

Бо салыгда Күчүтен мөге Аяс Монгушка аныак мөге Сылдыс Монгуш таварышты. Судьялар столунун чанынга орган болгаш, оларның хүрежи адышта дег, тода көстүп турар боорга, амырап ор бис. Күчүтенниң холунче кирбес дээш, Сылдыс чиик-адак былдап каап чоруп-тур оң. Бир сегирип алза-ла, чугаажок, чыттыр силгип кааптар ийикпе, ойтур октаар ийикпе дижи, манал ор бис. Канчангаш көрүптеримге, ийи мөге бот-боттарында тура чыпшыңчы берген, сегиржип алган тур. Күчүтенниң бүгү боду сирлеш кынган ышкаш болду, богда, бо оол Күчүтенни сирлеш кындырып турар база чүве эвес көрөм деп бодап четтигиптер арамда буттаан соонда, Сылдыс Күчүтенни чартыктай дүжүргөш, таптыг-ла кырын орта дүштү! Стадионда олурган чон шупту команда берген-биле дөмей, тура халчыл келди. Алгы-кышкы, шимээн-дааш-даа шуут диңмиттиг. Аяс Монгуш кезек када караан шийип алгаш, бажын чайып олур. Сылдыс хүлүмзүрүй каапкаш, амыраанындан өрү шураар чыгыы девип халып ыңай болду. Октап алганынга боду безин эге дээрезинде бүзүрөвээн дег болду. Күчүтенниң чанынга турда, ол оожум туруп келгеш, содааның баан чежиптерге, ынчан Сылдыс, ам-на бүзүрэни ол боор, девип үндү. Стадионда чон аңаа алгы-кышкы, шимээн-дааш-биле үр-ле адыш часкап тур. Күчүтен мөге аныак оолга байыр чедирип, хол часкап тур. Трибунаже углай каш баскаш, ол дис кырынга олуруп алды. Стадион шып-ла-шыпшың. Чүү-ле болур ирги деп

айтырыг агаарда астына берген дег болду. Ийи холун өрү көдүргөш, Күчүтен бажын черге элээн секундалар иштинде дегзип, сөгүрдү. Октадыпканынга буруузунуп, мөгелер чурту Сүт-Хөлге, стадион долу чонунга тейлеп турган ышкаш кыннып кээрге, чииртим, муңгаранчыын! 17 чылдың дургузунда чарынныгга алзып көрбээн Күчүтен мөгевис, бүгү делегейге бичи Тыва-

Монгуш октаан. Дурт-сыны безин чинге, шору узун дээрден башка, ырбыска чүве-дир ийин. Чогум Сылдыс аныактар аразындан шагда-ла ылгалып көстүп келген оол бо. Ынчалза-даа Күчүтенни октаптар деп кым дүжээн боор. «Мөгениң майы кадырык» деп чүве ол-дур ийин.

Хүрештиң тайылбырлакчызы Тываның Улустуң хөөмейжизи Коңгар-оол Ондар Күчүтен мөге Аяс Монгуштуң 17 чыл иштинде чедип алган тиелелгелерин бирден бирээ чокка адап, сактып чарлады. Аяс Монгушту судья столунче чалапты. Тыва хүрешти сайзырадырынга кирип келген деңнеп четпес улуг үлүг-хуузу дээш, аңаа тураскалга алдын шакты тудусту. Оң холун чүрек дужунга салгаш, хөй чонунга ол катап-катап мөгейди. Стадионга орган чон ам база катап шупту туруп кээп, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле Күчүтен мөгезин хүндүлөп, мөгейип тур. Мыя минуталарның иштинде ол та чүнү бодап тур ынаан. Чонаада Аяс Монгушка удур «аарыыр» көрүкчүлөр боттарыыс бо минутада ыывыс кээп ор...

Ол аразында «шокталып» орувуста Амир Ховалыг дээр аныак мөге Даш-Шивини октап каапты. Ооржак Артасты Эрес Кара-Сал, Седип Ондарны Арзылаң мөге Маадыр Монгуш, Буян Сүктерни Сайын-Белек Түлүш, Ооржак Айдыңны Андрей Хертек, Монгуш Начынны Ай-Демир Монгуш, Арзылаң мөге Амир Монгушту Алексей Монгуш октады.

жүп бээр боор оң харын. Хончулаштырып, аай-дедир хончулаштырып, шаг-ла болду. Улуг мөге бодунун тудужун тудуп аар үези келди, кончук таптыг тудуп алган соонда Маадыр Монгуш ам-на октап кагды. Ийи Арзылаң мөгени көрүп орар аравыста Эрес Кара-Сал Сайын-Белекти октап ап-тыр.

256 мөгеден дөрт мөге арткан: Маадыр Монгуш, Алексей Монгуш, Амир Ховалыг, Эрес Кара-Сал. Күчүтенни октаан Сылдыс Монгушту дөртче кирибейн барган Амир Ховалыг Арзылаң мөге Маадыр Монгушка таварышты. Демги ийи Арзылаңның тутчуп турганы дег, бо ийи база сегиржип-ле тур. База-ла демги ышкаш аай-дедир хончулаштырып туруп-туруп, улуг мөге тудужун тудар дээн соонда, Маадыр Монгуш тудуп алыр дээрге-ле, Амир Ховалыг удурлангаш турар, кол судья барып четкеш, «Томааныг тур, акың сени тудуп алзын» дээни ол ынаан, Амир арай деп-ле туруп берди. Ам-на Андрейни октааны олчаан болуру ол-дур деп бодап орумда, кайда чүвөл, Амир ушта чүткүп каапты. Түк хайт! Ам аныак мөгениң тудар оочуру келген. Арзылаң база ушта халый берди. Ынчап турза-турза, аргадуржугалыг Арзылаң октаан.

Аныактар тудушкан соонда саадаар эвес. Алексей Монгушту Эрес Кара-Сал октап кагды.

Ийи мөге арткан. Маадыр Монгуш биле Эрес Кара-Сал. Эрес — Моолга Шонхор хүреш школын дооскан аныак мөге. Сөөлгү

Шүңдүг мөге Эрес Кара-Сал.

выстың адын алдаржыткан Аяс Монгуш барып-барып бөгүн, Наадымда, барып-барып Сүт-Хөлге октадыптар дээрзин кым билген боор! Кижиниң боксунга борбак чүве чыдыпкан ышкаш, думчук ишти ажып, ыызы кели бээр — ол хире дээштиг сегиржип алышкын болду. Төөгүге артар кайгамчык болуушкун!

Хүрешти кады көрүп, «аарып» орган эжим ТР-ниң алдарлыг артизи Надежда Наксыл карааның чажын чажырбайн, чугааланып ор: — Чонаада хүреш көөр эвес мен, хей-ле көрө бердим ала. Хилинчектин, Аяс Монгуш канчап октадыптар болду?! Эжен-не бо!

Чоннуң ынак ыраажызы апарган Борбак-оол Салчак база чаны-выста ор. «Чер-дээр сирлеш дээн ышкаш болду, аа богда!» дей-дир.

Судьялар безин кайгап калган, кым-даа ындыг чүвени манаваан болбайн аан. Ам канчаар, херек кырында болган фактыны. Сылдыс

Ам ийи Арзылаң мөге — Маадыр Монгуш биле Андрей Хертек, Начын мөге Ай-Демир Монгуш база аныак мөгелер арткан. Оларның кайызы-даа шүглүп болур. Кым деп догааштыраары берге. Ынчалза-даа улуг мөге Маадыр Монгушка идегеп орар улус-ла хөй.

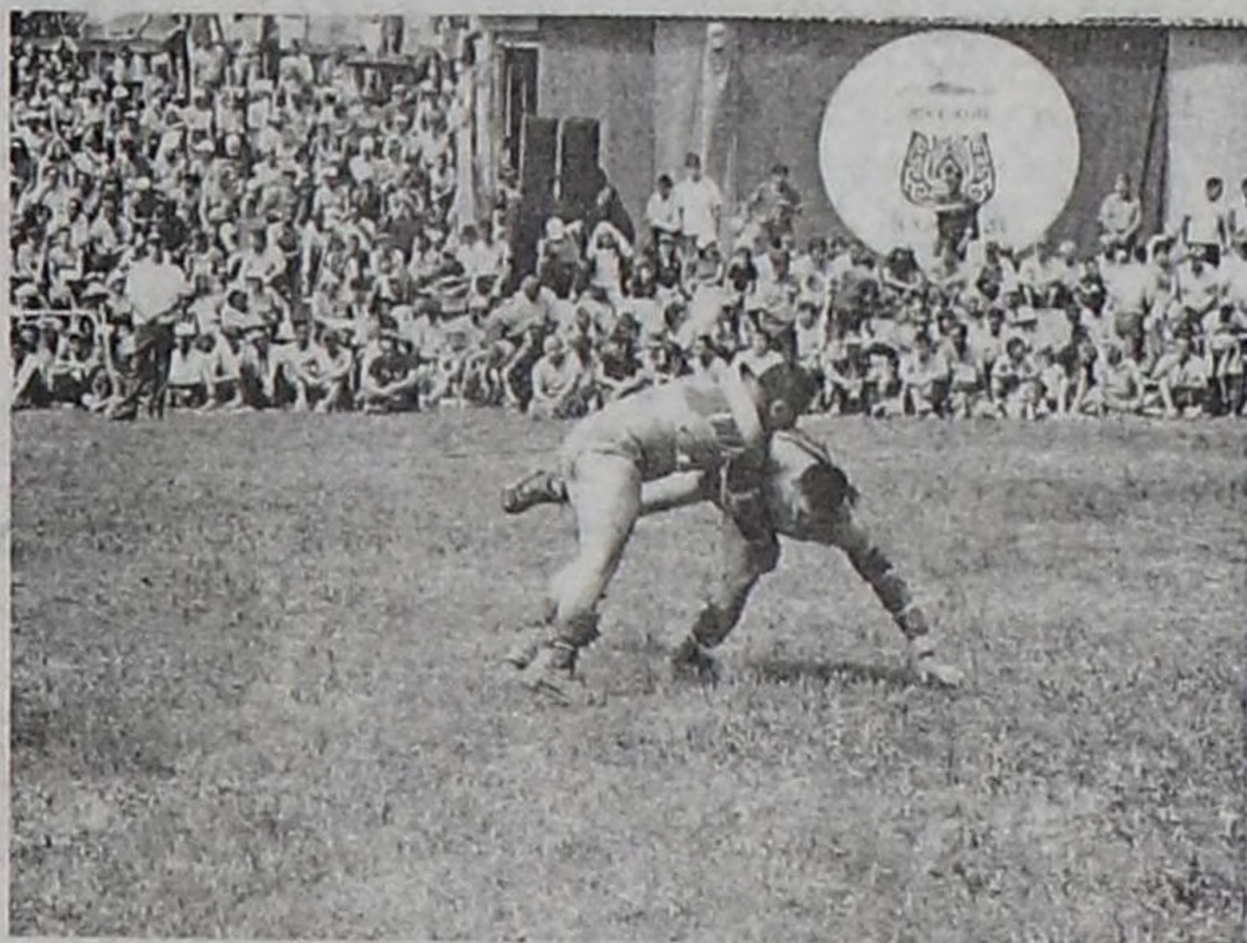
Мөгелерни шөлчө чалай берди. Маадыр Монгуш биле Андрей Хертек таварышкан. Ай-Демир Монгуш биле Алексей Монгуш, Эрес Кара-Сал биле Сайын-Белек Түлүш, Сылдыс Монгуш биле Амир Ховалыг. «Богда, Күчүтенни октаан оол шүүр чыгыы эвес бе!» дижи орувуста, ынча дидиң бе дээн ышкаш, Сылдызывысты шуут таныва-зывыс Амир Ховалыг октап дүжүрдү. Ой, эжен! Ону кайгап-харап орар аравыста Алексей Монгуш Ай-Демирни чазс ойда дүжүрдү. Ии-дадайым! Чүү-ле боор болду?! Андрей биле Маадыр Кавааевич үр-ле тутчуп турлар. Ийи Арзылаң ындыг амыр бот-бодунга дү-

үеде ол удаа-дараа шүүп турган болдур ийин. Ийи-даа машинаны алган боор ол. Ийи мөгени-даа чарлапты. Эрес келген соонда дарый-ла Арзылаңны сегирти берди. Демин чаа салыгда ал-шаа төнгөн Арзылаң дезип-ле тур. Ийи-үш-даа катап Эрес таварып кээрге, былдай дүжүп аткаарлап, дезип турда-ла, бир сегирип алган соонда аныак мөге Арзылаңны бүзүрелдин-биле кагды-ла эвеспе.

Стадионда ураалаан, аалаан-чиелээн амытан чоннуң шимээн-даажы, довурак-доозуну-даа аажок. Сүт-Хөл огулу шүүлген! Ада-иң чурту Кызыл-Тайга сеңээ чоргаарланып тур. Эр хей, Эрес! Шаңналың — «Жигули» автомашинага олурупкаш, халыт че!

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ, «Шынның» корр.

Наадымдан чуруктарны Ай-кыс Маспык-оол, Виктор Сарбаа, Карим Монгуш тырттырган.

Ачыр-дачыр демисел.

Россия Федерациязының улус ажил-агыйының организацияларына удуртур кадрларны белеткээр организаастаарының талазы-биле Тываның девискээр салбырының комиссиязы

2009-2010 өөредилге чылында Россия Федерациязының улус ажил-агыйының организацияларына удуртур кадрларны белеткээр Күрүнэ планының деңгелинге өөредир специалистерни шилиир конкурсту **2009 чылдың август 15-тен сентябрь 1-ге чедир** чарлап тур («Россия Федерациязының улус ажил-агыйының организацияларына удуртур кадрларны белеткээр» Президент программасы).

Белеткелдин программасында көрүп турар чүүлдер:

Россияның кол өөредилге албан черлеринге болгаш бизнес-школаарга менеджмент, маркетинг, болгаш саң-хөө адырынга профессионал эде белеткелдин курстары (даштык дыл талазы-биле белеткелдин 180 шагын кириштер, 550 шак);

Россияның болгаш даштык бүдүрүлгелерге 2 неделядан 3 айга чедир стажировкалары.

Россияның бүдүрүлгелеринге деткимче бээр-биле угландырган специалистерни белеткээр:

өөренип болгаш стажировка-лап турган үезинде специалистин ажилдап кылганы төлөвилелдерин бүдүрүлгенин хөгжүлдизинге боттандырыр;

даштык болгаш ада-чурттуң

кады ажилдажылга киржикчилери-биле чаа ажил-херекчи харылзааларны тургузары болгаш бар турганын калбартыры;

тускай сорулгалыг кадрлар политиказын чорудары.

Специалистерни өөредилгезиниң ниити өртээниң үштүн ийизин федералдыг болгаш регионалдыг бюджеттерниң акша-хөреңгизинден төлээр.

Конкурстун киржикчилерин шилииринге көрдүнгөн негелделер:

— назыны 40 харга чедир;
— дээди эртемниг болуру;
— ажилдаанының ниити стажы беш чылдан эвээш эвес;

— эргелеп-башкарар албан-дужаалдарга ажилының дуржулгазы 3 чылдан эвээш эвес;

— даштык дылды билири;

— организацияның хөгжүлдизинге төлөвилелди боттандыра-рынга киржилгези.

Конкурстун ширилдизин Россия Федерациязының улус ажил-агыйының организацияларына удуртур кадрларны белеткелдин организаастаар талазы-биле Тываның регионалдыг салбырының комиссиязы эрттирер.

Харылзажыр телефоннары: 2-02-65, 2-04-42, 2-13-60.

Конкурс комиссиязынга ки-

рер эргежок чугула документи-

лер:

а) специалисти белеткээринге организацияның чагы. Организацияның удуртукчузунун рекоменда-циязы;

б) организацияның хөгжүлдизиниң төлөвилелиниң концепция-зы. Хууда төлөвилел ажилы;

в) дээди эртемниң дугайында дипломнун хоолгазы;

г) Россия паспортунун хоолга-зы (2-5 арыннар);

е) специалисти чорудуп турар бүдүрүлгениң кадрлар килди-зиниң шынзытканы күш-ажыл дептериниң хоолгазы (таңманың боду);

ж) сайгарлыкчы ажил-чору-дуганың дугайында херечилел-дин хоолгазы (эргежок чугула херек апарган таварылгада);

з) керээниң үлегер-майы;

и) барымдаа болган чүүл;

й) адырлар талазы-биле яамы-ның рекоменда-циязы (аргалыг-ла болза).

Документилерни **2009 чылдың август 15-ке чедир** дараазында адреске хүлээп алыр:

Кызыл хоорай, Чүлдүм ку-думчузу, бажың 18, каб: 419, 408

Байыр чедирешкени

РФКП-ниң Тыва девискээр салбыры, республиканың коммунистери Григорий Чоодуевич ШИРШИННИН төрүттүнгөн хунунден бээр 75 харлааны-биле холбаштыр чүректин ханызындан байыр чедирип тур. Силерге быжыг кадыкшылды, өг-бүлелерге аас-кежикти, чаагай чорукту күзедивис! Силерниң төрелдеринерге болгаш чоок кижилеринерниң шуптузунга чүгле экини күзедивис!

Төрүттүнгөн хунуңер-биле!

Бистин эргим уруувус Шончалай Бады бо хуннерде 20 харлаан. Ол — Томск хоорайда эмчи академиязының үшкү курузунун студентизи.

Толтук, чараш чаңныг уруувуска төрүттүнгөн хуну-биле байыр чедирбишаан, өөредилгезинге чедиш-кинерни, аас-кежикти, өөрүшкүнү күзедивис.

Ава-ачазы.

Чеди-Хөл кожуун.

Пластик карталарын долдуруп алырын дилеп тур

Хүндүлүг азыракчылар (ажаакчылар)!

Кызыл хоорайның азыракчылар болгаш ажаалда-тежээлде талазы-биле девискээр органы азырал пособиен шилчидеринге Кызыл хоорайның Россияның Сбербанкызының салбырларына пластик карталарын долдурарынче шупту азыракчыларны (ажаакчыларны) улуу-биле дилеп тур.

Хуусаазы: 2009 чылдың сентябрь 15-ке чедир.

Харылзажыр телефону: 3-23-47.

Администрация.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Эрги-Барлык ортумак школазының Айдың Николаевич ДОНГАККА 2008 чылдың июнь 18-те тывысканы № 17 АА 0010806 аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ӨЛӨҢ ХОВУЗУНГА АЪТ ЧАРЫЖЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 4—7-ги арыннарда).

Тыва кижии аът чарыжына шаг-шаандан бээр ынаа кончуг. Ол бистин чоннуң эң ынак үш оюнунун санынча анаа эвес кирип турар.

Бо чылгы Наадым байырла-лының аъттар чарыжы Суг-Аксы суурже кирер көвүрүг бетинде Өлөң деп черге болган. Чарышка салган аъттарның тынын даг эдээ черге кээп тыртар кылдыр шөлдү белеткээр болгаш, ол ону бедиктен көрүп олурар муң-муң улуска эптии кончуг болган. Дагның эдээн дур-гаар чыскаалыпкан улустун хөйү-даа аажок. Мындыг таварылгада тыва кижии «кижи бажы — кизирт, аът бажы — козурт» деп чугаалаар.

Аът чарыжын Наадымның ийи дугаар хунунде эрттирген. Ол хун, июль 30-де, мурнунда хунге бо-даарга, чаас-чайык чок, харын-даа кончуг изиг болган. Ол көрүкчү-лерге-даа, чарышкан аът малга-даа берге болза-даа, маргылдаа — элээн каш хемчээлге солун са-лыглар чидиг байдалга эрткен.

Бо чылгы аът чарыштарына чүс-чүс аъттар барык кожуун бү-рүзүндөн киришкен. Оларның ара-зында республика Наадымнары-ның чаңгыс эвес удаа чемпионнары аъттар бар. Чижээ, Кызыл ко-жуунун Кур-Чер сумудан Ай-Хе-рел Түлүштүн бора ады республика Наадымның хөй дакпыр чемпиону болур. Ол аът бо удаа 15 кило-метрге чыраа аъттар аразына ийи дугаар черни ээлээр аргалыг бол-

ган.

Бо хемчээлге Чадаана хоо-райдан Вячеслав Монгуштун доруг ады эртип келгеш, кубок болгаш өртектег белекке төлөптиг болган. Үшкү черни Чөөн-Хемчик кожуун-нун Теве-Хая сумуздан Сылдыс Донгактын ады элээн.

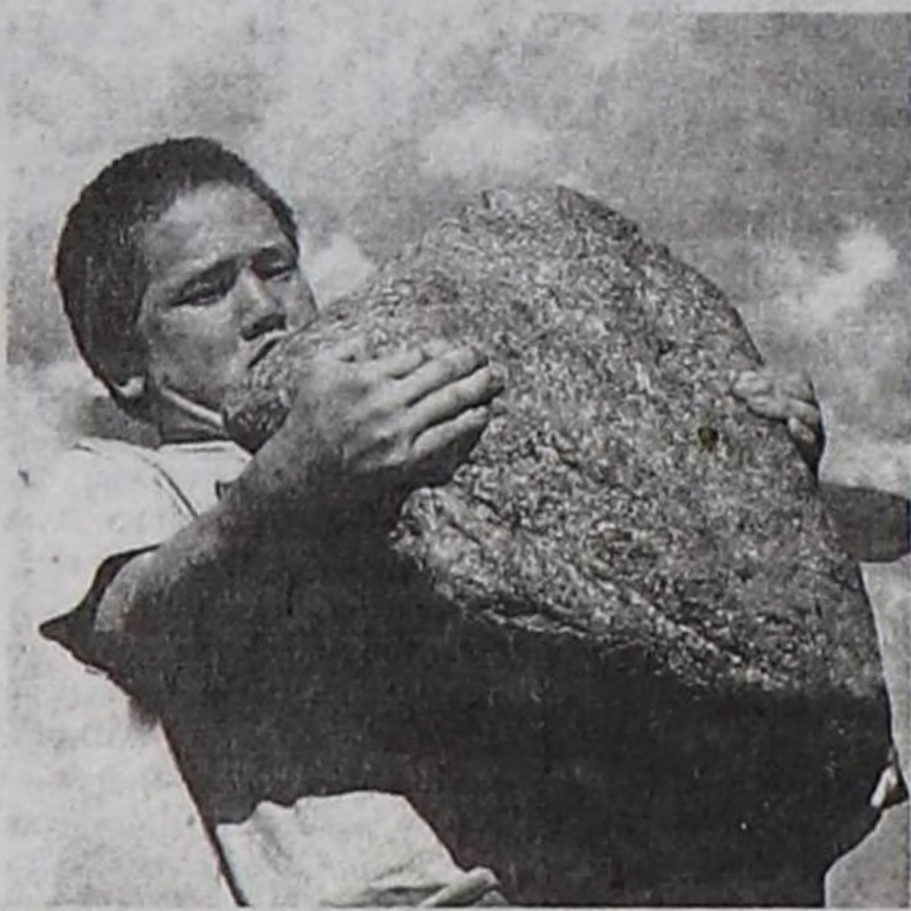
15 километрге челер аъттар ча-рыжына Улуг-Хемден Начын Сен-диниң доруг ады, мунукчузу Мөңгүн-оол Бүрбү, эртип келген. Ийиги черге Чөөн-Хемчик ко-жуундан Евгений Кууларның Эрес Сарыгларның мунганы калчан-доруг ады төлөптиг болган. Үшкү черни Бай-Тайга кожуундан Игорь Күжүгеттин доруг ады элээн. Аътты ээзи боду мунуп чораан.

10 километр хемчээлге дөрт хар чедир назылыг челер аъттар ча-рыжына Кур-Чер сумудан Даш-мир Кууларның калчан-хүрөң ады эртип келген. Мунукчузу — Сарыг-оол Ондар. Ийи дугаарында Сүт-Хөлдөн Сергек Ховалыгның доруг ады, мунукчузу Ай-Хаан Монгуш, келген.

25 километрге 4 хар чедир на-зылыг аъттар чарыжына Чөөн-Хемчик кожуунун Хайыракан сумуздан Буян Монгуштун кара ады эртип келген. Бо аъттың мунукчузу Санчы Ооржак болган.

Ийи дугаар черни Улуг-Хем ко-жуунун Хайыракан сумудан Алек-сандр Түлүштүн Эртине Айыыга мундурганы доруг аът элээн. Үш-кү черге Бий-Хем кожуунун Се-серлиг сумудан Радмир Лапчарның Тылбаа Дондукка мундурган хоор ады төлөптиг бол-ган.

Аът чарышта-рын ангы-ангы хемчээлдерге алды дугаар черлерге чедир шаңнап тур-ганын демдеглээр апар. Шаңналдыг черлерни ээлээн аъттарның ээлерин дипломнар болгаш өртектег белектер-биле шаңнап тур-ган.

Лар удурланчы.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редакторнун хүлээлгезин күөседип турар
В.О. КУУЛАР.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бух-галтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru (shyn@tuva.ru)

КИЛДИСТЕР: нийтилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, окулга — 2-03-87, улутпур — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 теле-фонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 7880. Чагыг 86. Номерни парлагже дужаганы: график өзугаар — 21.00, херек кырында — 17.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлаага, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бурткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редак-цияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.